

DOPRINOS PODRAVINE PREHRANI HRVATSKE U PRVOM SVJETSKOM RATU

CONTRIBUTION OF PODRAVINA IN FEEDING CROATIA IN THE FIRST WORLD WAR

Mira Kolar-Dimitrijević

Redovna sveuč. profesorica u mirovini
Zagreb, Draškovićeve 23/4

Primljeno: 6. 12.2010.

Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 664-71/497.5(091) Podravina

SAŽETAK

Koprivnica i Podravina su tijekom Prvog svjetskog rata bile među najvažnijim proizvođačima hrane u Hrvatskoj. Vlast je ogromnim pritiskom iskoristila sve resurse Podravine od žive vojne sile i rada njenih marljivih ljudi, pa do položaja Koprivnice izvan ratnih zbivanja koja su omogućila zbrinjavanje djece na tom području. Podravina je davala i više nego što je trebala, te je pomogla prehrani Zagreba, ali i Rijeke kuda se slalo brašno iz podravskih mlinova, te u tom vremenu jača povezanost Koprivnice s Rijekom. No promjene koje su zahvatile Podravinu tijekom Prvoga svjetskog rata su velike. Mnogi obrtnici su propali a mnogi trgovci su se obogatili kroz špekulaciju hranom. Vrlo teško se živjelo na selu zbog toga što je obrada zemlje i stočarstvo prepušteno ženama, starcima i djeci, a onda je selo opustošila i španjolska gripa, te je narodu krajem 1918. bilo dosta i rata i glada i bolesti. U ovom radu obrađen je problem prehrane i ogroman doprinos Podravine koja se u ovom razdoblju počinje tretirati kao gospodarska cjelina.¹

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, prehrana, Podravina

Key words: WWI, food, refugees, Podravina, placement of children

1.

Glad je jedan od četiri junaka Apokalipse koja prethodi smrti i bolesti. Ona je često uzrokovana i ratom, te se tek u Drugom svjetskom ratu demokratski svijet organizirao pružajući najnužniju pomoć stradalim. No u Prvom svjetskom ratu svaka je država, svaki kraj, pa čak i svaki grad bio prepušten sam sebi. Koprivnica se organizirala po naputcima odozgo, ali bez svake sumnje Koprivnica i Podravina je davala i drugim gradovima, krajevima i djeci, jer se na početku Prvog

¹ Komunalna povijest Koprivnice je djelomično obrađena u radu M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice od 1901. do 1918. godine", *Podravina*, vol. VIII, br. 16, str.24-28., te u radu: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, "Logor za internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 1915.-1917. godine", *Podravski zbornik*, 30, Koprivnica 2004., 153-176.

svjetskog rata Podravina ubrajala među najnaprednije krajeve Hrvatske gdje su se mogli naći ili istisnuti određeni poljoprivredni viškovi. No ne toliko koliko je to priželjkivala vlast, pa je Podravina kroz četiri godine prošla kalvariju propadanja i velikog stradanja, izraženog na svim poljima života, što je onda dovelo do jačanja buntovnosti u narodu i želje da se stvori seljačka država kako ju je osmislio Stjepan Radić u svojem Ustavu iz 1921. godine. Glavni odbor Hrvatske pučke seljačke stranke 7. prosinca 1920. promijenio je ime stranke u Hrvatsku republikansku seljačku stranku, naglašavajući da za narod nije riječ republika prazna riječ već da je to izraz za pravicu i socijalnu pravdu, te ako je 29. listopada 1918. Hrvatska postala samostalna država, onda je pobjedom Seljačke stranke na izborima 28. XI. 1920. mogla izraziti želju da Hrvatska bude ustavna republika. Radić je izradio i Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske koji je ujedno bio program HRSS te je usvojen 9. travnja 1921. i proglašen na sjednici 26. lipnja 1921. dakle dva dana prije proglašenja Vidovdanskog ustava u Beogradu.²

Koprivnica je bila žitnica sjeverozapadne Hrvatske. Usprkos toga i Koprivnica je, iako je bila okružena oranicama, šumama i pašnjacima i bogata vodama, zapamtila Prvi svjetski rat po oskudici i visokoj smrtnosti. Proizvedene živežne namirnice su se krijumčarile izvan Podravine i bile su predmet bogaćenja jednih te stradanja i bijede drugih. Posljedica četverogodišnje oskudice tijekom rata bila je neuhranjenost i iscrpljenost stanovništva što je onda pogodovalo boleštinama i umiranju od španjolske groznice, i rijetko je koja obitelj ostala netaknuta smrću ili bolešću. Postojeći prikupljeni resursi hrane raspoređivali su se nepravilno od strane kotarskih i gradskih službenika, te je ovo poslovanje a nerijetko i špekulacija ojačala podjelu društva na bogate i siromašne. Glavni gubitnici u Podravini bili su seljaci i obrtnici dakle oni koji su proizvodili nove vrijednosti. Tijekom Prvog svjetskog rata Podravina je zbrinula mnoge ranjenike, ali i zaposlila prve ruske zarobljenike a onda i internirane Srbe na rudarskim i poljoprivrednim poslovima te Francuze u prosvjeti i poslovnom dopisivanju. Koprivnica je time postala grad u kojem su se čuli mnogi jezici. Položaj na granici i na glavnoj pruzi Rijeka - Zagreb - Budimpešta, pristojna udaljenost od područja gdje se vodio rat, te povezivanje s Podravinom do Virovitice dali su gradu poseban značaj u prehrani.³ Mnogo je vojnika poginulo na raznim frontovima. To je Koprivnica i iskazala na monumentalnom spomeniku na ulazu u svoje groblje, ali je kasnije spomenik preimenovan i tako je zanemareno stradanje Koprivničanaca u Prvom svjetskom ratu. Mi ne znamo koliko je Koprivničanaca i Podravaca palo u Prvom svjetskom ratu, ali znam da je na frontovima iz Virja poginulo ili nestalo 120 ljudi kako je zapisano u župnoj kronici.⁴ Prvi svjetski rat je odnio još više ljudskih života preko španjolske gripe, pa se i to mora uračunati u stradanja od četiri konjanika apokalipse. Rat, glad, kuga i smrt jahali su složno jedan uz drugog i uništavali sve pred sobom, ostavljajući narodu da se sam vlastitom snagom osovi na noge i zaboravi uništeno.

Do 1990. o Prvom svjetskom ratu malo se pisalo, a ako se i pisalo uglavnom se to odnosilo na stvaranje monarhističke Jugoslavije, pregovore, dolazak Stjepana Radića i organiziranje velike skupštine krajem 1918. u Koprivnici, jer ne treba zaboraviti da je kolijevka i najjače uporište Hr-

² Ovaj ustav nije Radić mogao objaviti u Hrvatskoj kao posebnu knjižicu pa je poslao L. Kežmana da to učini u Pittsbrughu 1923. Tihomir CIPEK, *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića*, Zagreb 2001. Prvi je o tome Ustavu pisao Zvonimir Kulundžić.

³ Dragutin FELETAR, Nikola KANCIJAN, Julije KURUC, "Privreda Bilogorsko-podravske regije i uloga željeznice", *Željeznička pruga Botovo-Koprivnica-Dugo Selo*, Koprivnica 1987., str. 81-88.

⁴ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata." *Virje na razmeđu stoljeća*, IV, 1991, Virje, 46-63. U Koprivnici je prema župnoj evidenciji stradalo oko 70 osoba, što samo ukazuje da je seljaštvo jače mobilizirano u ratu od građana koji su se izvukli preko radne obaveze u pozadinskim službama. No ipak i gubitak 70 osoba za tada malu Koprivnicu od oko šest tisuća stanovnika je velik broj jer se radi o ljudima najbolje dobi koji bi radom i potomstvom imali utjecaj na demografski razvoj Koprivnice. Koliko je bilo ranjenih, barem u razdoblju 1914. do 1917. dalo bi se istražiti iz ratnih izvještaja Ratnog ministarstva, ali taj projekt još nije ni otvoren.

vatske seljačke stranke bilo upravo među seljaštvom Podravine. Zahvaljujući Miškini ova je tema bila u Podravini prisutnija nego drugdje, iskazana na slikama mnogih naivaca, ali i živeći u sjećanjima ljudi.⁵

Izvanredni doprinos Podravine prehrani naroda u Hrvatskoj tijekom Prvog svjetskog rata zaslužuje posebnu pažnju. Razlozi za to su višestruki. Navodim samo neke.

1. Podravina je bila daleko od svih bojišnica i tek kada je potpisano Primirje 11. studenog 1918. nju su preplavile vojske u povlačenju u svoje matične zemlje, ali znatno manje nego područje Osijeka i Ljubljane, jer ratni povjerenik Narodnog vijeća dr. Mate Drinković onemogućio vraćanje Borojevićevih vojnika s talijanskog bojišta prugom Rijeka - Zagreb - Koprivnica - Budimpešta.

2. Podravina je 1912. povezana željezničkom prugom od Virovitice do Koprivnice, pa su se sada mogli laganije nego prije otpremati prehrambeni proizvodi na sjever kroz Mađarsku u Beč, ali i Češku, Moravsku i Njemačku, kao i na jug do Zagreba i Rijeke. Nepostojanje željezničke veze s Varaždinom do 1937. onemogućilo je otpremu žita i stoke prema Varaždinu i Mariboru, pa je Podravina postala glavni opskrbljivač hranom Zagreba i Rijeke, odnosno Primorja, te su tada po prvi puta uspostavljene dobre veze koprivničkih trgovaca i industrijalaca s Hrvatskim Primorjem pa čak i s Istrom odakle je doputovalo mnogo istarske djece na prehranu u Podravinu tijekom 1917. godine.

3. Uz podravsku prugu podignuto je nekoliko godina prije Prvog svjetskog rata više mlinova: Pitomača, Kloštar Podravski, Sjedinjeni paromlin u Đurđevcu radi kojeg je otvorena čak i posebna mala željeznička stanica "Đurđevac - mlin" kako bi se olakšao izvoz brašna, mlin u Virju koji je također imao željeznički kolosijek, Ettingerov mlin u Novigradu Podravskom i Koprivnici. U Koprivnici je 1917. sagrađena zajedničkim kapitalom zagrebačke židovske obitelji Aleksander i đurđevačke židovske obitelji Braun i velika uljara koja je radila gotovo isključivo za ratne potrebe i koja je krajem tridesetih godina prestala s radom usprkos relativno moderne tehnologije i postojećih sirovina u Podravini.

4. Srednja Podravina je bila područje koje je još 1872. ukidanjem varaždinske Vojne krajine postala cjelina uspješnim spajanjem civilnog i vojnog dijela, ali zbog pripadnosti raznim županijama tek se u Prvom svjetskom ratu umjesto naziva kotareva koristi i zajednički naziv Podravina s tim da se ni tada nije posve ustalilo koje područje Podravina zahvaća. Ipak ovaj kraj je poslužio kao uspješan eksperiment spajanja stanovništva ukinute Vojne krajine s Bansom Hrvatskom a zbog neopterećenosti feudalizmom i dezurbanizacijom ovo područje je bilo pristupačno i dostupno dolasku stranog kapitala koje pokušava iskoristiti privredne potencijale tog područja. Trebalo je dokazati da se ovo područje može samo prehranjivati i još proizvoditi tržišne viškove, te je početak 20. stoljeća obilježen brzim razvojem kvalitetne agrikulture koju je gotovo posve opismenjeno stanovništvo prihvaćalo bez poteškoća. Glavni centar tog područja bila je Koprivnica koja se kao slobodni i kraljevski grad održala više stoljeća na granici vojne i civilne Hrvatske, a nakon što je kroz nju prošla željeznička pruga privukla je najsposobnije privrednike i kapital pri čemu se kroz radikalnu štednju i rad stvarao i kapital od domaćeg stanovništva. Podravina se stoga prije Prvog svjetskog rata ubrajala među najnaprednije i najbolje organizirane poljoprivredne krajeve Hrvatske u kojoj se etablirala i prehrambena industrija koja se koristila uglavnom domaćim sirovinama.⁶

⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ U: *Mihovil Pavlek Miškina*, I, Koprivnica 2010., (u pripremi za tisak).

⁶ Dragutin FELETAR, *Podravina. Prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske*, Koprivnica 1973., 139-202,

5. U Podravini su već prije Prvog svjetskog rata osnovane brojne seljačke proizvodne zadruge i udruge.⁷ Nepismenih gotovo da i nije bilo, a Koprivnica, Novigrad Podravski, Virje i Đurđevac, te Kloštar Podravski su napredna mjesta koja su imala svoje općine, škole, pjevačka i druga društva, među kojima su bile posebno aktivna dobrovoljna vatrogasna društva a nije za zanemariti ni utjecaj katoličke crkve koja je prednjačila u brizi za siromašne, stare i potrebite zavičajnike. Narod je bio radin, discipliniran i sklon suradnji sa Zemaljskom vladom u Zagrebu, vjerujući sve do 1918. godine da će Hrvatska i Slavonija kao autonomna zemlja izgraditi svoj život u okviru Austro-Ugarske monarhije koja se ljudima činila vječnom.

U takvom stanju dočekala je Podravina Prvi svjetski rat. Mnogo se od nje očekivalo, a ona je doista mnogo i dala: i u vojnicima i u hrani i u humanitarnom radu. Ne znam koliko je vojnika dala Podravina na početku mobilizacije, ali čini se da su do kraja rata bili mobilizirani gotovo svi za rat sposobni ljudi a uključena su i starija godišta u organiziranje opskrbe u pozadini.⁸

Stanje s prehranom se mijenjalo. U početku se mislilo da će rat biti kratkotrajan i da će Austro-Ugarska Monarhiji brzom pobjedom nad kraljevinom Srbijom otvoriti put prema bogatom istoku slijedeći tako ekspanzionizmu sklonu Njemačku koja je već instalirala u Bugarskoj i Rumunjskoj kraljeve kneževskih njemačkih dinastija. No očekivanja se nisu ispunila. Rat koji je počeo u srpnju 1914., završio je tek u studenom 1918., ostavivši čitavu Hrvatsku u moralnom i materijalnom rasulu s mnoštvom invalida i umrlih od posljedica rata ili španjolske gripe.

Može se zasigurno potvrditi da je Podravina mnogo više doprinosila ratu nego drugi krajevi. No usprkos toga političke uprave su vodile malo računa o potrebama naroda, jer se smatralo da podravsko selo može prehraniti samo sebe i još opskrbljivati preko rekvizicija frontu i vojne jedinice koje su se uvježbavale u kasarnama Bjelovara i Zagreba za rat.

Iz godine u godinu opterećenja naroda su sve više rasla a život postajao sve teži, da bi se kraj rata dočekao s gotovo razorenim poljoprivredom i s mnogo gospodarskih problema u obiteljima koja su ostala bez hranitelja.

2.

Kako se Zemaljska vlada u Zagrebu donosila prema pitanjima prehrane tijekom 1918. godine. Cijela godina ne može se promatrati jedinstveno, jer se stanje na bojištima odmah odražavalo na jačanje ili slabljenje pritiska na ustanove koje su se bavile skupljanjem hrane. Naime Zemaljska vlada je objavljivala gospodarske propise već od 1914. godine, te danas možemo točno pratiti što se zbivalo na gospodarskom i socijalnom planu.⁹ Postoje i izvjesne sličnosti ako se usporedi situacija u NDH za vrijeme Drugog svjetskog rata, pa je za pretpostaviti da su uredbe u vlastima NDH donošane prema uzorcima iz Prvog svjetskog rata.. U oba slučaja postojale su ustanove koje su prikupljale i raspoređivale robu. Među prvima je osnovana Centrala za promet stokom i Centrala za promet brašnom, dakle zajednice koje su opskrbljivale bojišnice mesom i kruhom. Kasnije se sloboda raspolaganja namirnicama sve više sužuje, ali neke namirnice kao zelje i krumpir nisu nikada bile predmet obaveznog otkupa. Ipak uvijek se pronašlo spretnih ljudi koji su pronalazili praznine u postojećim propisima te se razvila pored gospodarske politike koju su propisi-

⁷ O tome je napisano više radova, ali još uvijek nemamo sintezu za Podravinu. Prvi svjetski rat je dakako unio pomutnju u poslovanje tih zadruga, pa mnoge poslije Prvoga svjetskog rata prestaju raditi ili djeluju pod promijenjenim vodstvom.

⁸ Vladimir ŠADEK, *Političke stranke u Podravini 1918.-1941.*, Koprivnica 2009., 31-32.

⁹ *Uredovna zbirka naredaba i popisa kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, odjela narodnog gospodarstva*, knj. 1,2,3,4. Urednik Franjo Haladi. Knjiga III. sadrži uredbe od 1. srpnja 1916. do 31. prosinca 1916. i posebno je značajna zbog pokušaja reorganiziranja gospodarstva (Sveuč. i nac. biblioteka, sig. 12412).

vale vlasti i politika koju su vodili ovi trgovci koji su na taj način ublažavali nevolje naroda, ali su dobrim dijelom poslovanje koristili za brzo bogaćenje.¹⁰

Hrvatska i Slavonija potpadala je pod ugarski dio Monarhije koja je imala utanačeni odnos s Austrijom preko Austro-ugarske nagodbe te ni tijekom rata nije smjela biti opterećena više nego što je to bilo dogovoreno. Prema toj nagodbi Mađarska je osim zajedničke vojske imala i svoju vojsku. Hrvatsko-ugarskom nagodbom bilo je pak određen odnos Hrvatske prema Mađarskoj i jednako kako je postojao određen ključ Budimpešte prema Beču tako je postojao i određen ključ Hrvatske prema vojnim vlastima u Budimpešti, te je i Hrvatska imala svoje domobrane, a Ugarska svoje húnvede. Tako je bilo i sa zakonima. Naloge iz Beča dobivala je Budimpešta pa ih je onda prosljeđivala Zagrebu koji ih je provodio preko bana i Zemaljske vlade budući da je Sabor zasjedao tijekom Prvog svjetskog rata rijetko i to samo radi financijskih predmeta. Sistem je bio vrlo kompliciran i dugotrajan i u takvom tehnički modernom ratu kakav je već bio Prvi svjetski rat mnogo je toga provedeno sa znatnim zakašnjenjem, pa su se problemi sve više gomilali, presporo rješavali i to je konačno i dovelo do gubitka rata, jer je zakazala ne samo fronta već i pozadina koja više nije mogla održavati opskrbu vojnika u rovovima.

Kada su istrošeni državni fondovi, vlada nije htjela devalvirati valutu već je posegnula za prisilnim zajmovima. Njih je tijekom Prvog svjetskog rata bilo sedam i preko njih se izvlačio novac od građana potreban za ratne investicije, a budući da se zajam morao davati prema imetku ljudi su počeli prikrivati svoje imovno stanje. I seljaci su počeli zbog niskih cijena hranu sakrivati, pa je država posegnula za prisilnim rekvizicijama svega što joj je bilo potrebno plaćajući vrlo slabo što je stvaralo u narodu veliko nezadovoljstvo.

U početku se nije pazilo tko gdje ratuje. Međutim austrijski slom fronte na Drini poremetio je sve planove Austro-Ugarske za vođenje rata, i vojna komanda u Berlinu je preuzela vrhovnu komandu na jugoistočnom bojištu, dajući veću samostalnost Austro-ugarskoj vojsci samo u ratu s Italijom kada je ova 1915. ušla u rat. Sada su se vojnici iz sjevernih krajeva više koristili na ruskom i kasnije na talijanskom frontu. No potrebno je detaljnije - ali još uvijek ne dovoljno dokumentirano - prikazati kako se prehrana naroda pogoršavala i kako je Podravina preživljavala ovo razdoblje.

3.

1914. godina. Odmah po objavi rata Austro-Ugarske Kraljevini Srbiji provedena je mobilizacija prvog saziva, a oduzeti su seljacima i ponajbolji konji.¹¹ Svakodnevno su objavljivane nove naredbe koje su utjecale na život ljudi. Poslije početne euforije nakon objave rata vrlo brzo su došli i u Podravinu pozivi za mobilizaciju, a to je užasnulo obitelji koje su obično zbog bijele kuge imale malo djece, pa je sin bio najveća dragocjenost čiji gubitak je obično značio i kraj obitelji. Izuzeće jedinog sina od mobilizacije u pravilu nije poštivano, iako je postojala takva odredba. Mobilizacija je zahvatila velik dio najbolje radne snage i zahtijevala je prestrukturiranje poljoprivrednih gospodarstva na rad žena, djece i staraca dok su se mnogi uslužni obrti jednostavno zatvarali. Nekoliko dana nakon početka rata počeli su s fronte na Drini stizati prvi ranjenici, jer je Koprivnica imala bolnicu još od rata s Mađarima 1848., a onda je radom dr. Nike Selaka i drugih liječnika od pr-

¹⁰ Tako je na pr. Šandor Aleksander osnovao u Zagrebu društvo "Prehranu" koje je tijekom Prvog svjetskog rata ishranio mnoštvo Zagrepčana kuhajući uglavnom varivo od krumpira i zelja te brzo kvarljivih namirnica koje nisu bile pogodne za slanje na ratišta te su bile u slobodnoj prodaji.

¹¹ *Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 31. kolovoza 1914. br. 20.715 izdana na temelju previšnjeg rješenja od 6. kolovoza 1914. b r. 1908. o tom da se na odštetninu dobivenu za konje, prometala i druge stvari izručene u ratne svrhe ne može voditi ovrha. Ova je naredba nadopunjena već 7. rujna.*

votnog hospita pretvorena u dosta modernu bolnicu.¹² Počeli su stizati i prvi telegrami o palima na frontu i njihova imena se objavljuju u koprivničkim novinama 1914., ali ne i 1915., jer je ranjavanje i smrtnost vojnika poprimila takve razmjere da je vlada zaključila ne samo da se ne mogu prenositi nikakve vijesti iz inozemnog tiska, već i da se ne smiju objavljivati liste palih i ranjenih, ali da se smiju objaviti imena odlikovanih. Učešće Podravaca u ratu bilo je vrlo veliko. Zbog neselekcioniranog slanja vojnika na razna ratišta stradali su mnogi ljudi koje je trebalo sačuvati. Istovremeno su od odlaska na frontu bili pošteđeni razni simulanti koji su mogli platiti oslobođenje, te su eventualno bili uključeni u rat pod radnom obavezom u vojnoj pozadini.

U 1914. mobilizacija i oprema vojnika, a onda i uređenje bolnica za prihvatanje ranjenika, bila je prva brigada Zemaljske vlade. Međutim rat prema Srbiji nije bio pobjedonosan i Srbi su uzvratili ofenzivu i ušli u Srijem, te je u tom ratu stradalo mnogo naših ljudi koji se nisu htjeli boriti na Drini onako kako je to očekivala vojna komanda. Pojavila su se i prva dezertiranja, a koprivnička bolnica počela se puniti ranjenicima. Postalo je već krajem 1914. jasno da će rat biti dug i da će se voditi ne samo na frontu već i u pozadini i da će mnogo stradati i narod u blizini bojišnice, ali da ne će od ratnih stradanja biti pošteđena ni pozadina.

Broj palih podravske vojnika na Drini bio je vrlo velik. Mnogi su i dobrovoljno prešli na protivničku stranu ne htijući pucati "po braći" koja je svojim "Maršom na Drini" (koji je komponirao Schlesinger) slabila redove austrijske vojske. Rat je svakodnevno pokazivao svoje strašno lice stvarajući mnoštvo invalida o kojima se vodila nedovoljna brigada. Vodio se 1914. i prema Srbiji i prema Rusiji i prema Francuskoj, a od 1917. i na jugu prema Italiji a onda je 1918. otvoren i solunski front. Bilo je mnoštvo nestalih. Neki su razneseni granatama, a drugi su bili zarobljeni te su se neki vratili kući desetak godina po završetku rata, a neki nikada. Zbog stroge cenzure uvid u prilike na frontu teško se moglo dobiti na osnovi cenzuriranih pisama, te je tek nedavno počelo proučavanje pisama koja nikada nisu došla do primatelja. Prvi svjetski rat kao i položaj stanovništva može se dakle proučavati samo na osnovi arhivske građe, a ona je kod nas, za razliku od zapada još uvijek neobjavljena. Objavljeni su samo izvori koji su pokazali kako je došlo do stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918.,¹³ a tek nedavno je objavljena građa koja daje nešto detaljniji uvid u vrijeme Države Slovenaca, Hrvata i Srba.¹⁴

O prehrani naroda u Podravini ne vodi se prve godine nikakva brigada. Čak se onemogućuje putovanje civilnih putnika vlakovima s torbama i vrećama jer je cijeli vojni park stavljen u službu rata. Tako se moglo lakše kontrolirati i kretanje iz jednog kraja u drugi, pa se tako na pr. nije moglo doći iz Petrinje do Zagreba vlakom bez propusnice, a osobito se nije mogla prenositi hrana iz plodnih u pasivne krajeve, što je nekoć bio uobičajen način isplate za rad na sezonskim poljoprivrednim radovima. Ova ograničenja ne samo da nisu pomogla rješavanju prehrambenih problema u Hrvatskoj već su je i otežala. U Križevcima je za komesara postavljen Milan pl. Huzjak, koji je kao osoba povjerenja Vlade dobio i pravo kontrole na području Koprivnice, pa je već u rujnu 1914. podnio izvještaj da je na stanici Lepavina pronašao na jednoj tračnici tri mine, koje

¹² Lujo THALLER, Život i djelo dra Nike Selaka, koprivničkog fizika od 1888. do 1891. godine, *Zbornik muzeja grada Koprivnice*, Koprivnica 1946-1953, str. 26-28.; Zvonimir VARGOVIĆ, Dr. Milivoj Javand u javnom životu Koprivnice, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice*, Koprivnica 1946-1953., 105-108.; Krešimir ŠVARC, Od nekadanjeg hospita do današnje bolnice, *Koprivnički liječnički zbornik*, Koprivnička 1973., 13-37. ; Sanja ŠVARC-JANJANIN, Zdravstvo i zdravstvene prilike u Koprivnici do 1918. godine, *Podravski zbornik*, 15, Koprivnica 1989., 69-83.

¹³ Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine SHS*, Zagreb 1920. I mnogi drugi kasniji autori posvećuju pažnju samo političkoj povijesti (Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak, Srđan Budisavljević, Hrvoje Matković, Zlatko Matijević itd.), kao i revolucionarnoj (Vidmar, Bogumil Hrabak, Zdenka Šimončić-Bobetko), a zanemaruju se gospodarska i socijalna pitanja koja su tijekom rata moralno razorila društvo Monarhije, pa i Hrvatske.

¹⁴ *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919*. Izabrani dokumenti. Prired. Marina Štambuk Škalić i Zlatko Matijević, Izd. Hrvat. državnog arhiva, Zagreb, 2008.

srećom nisu bile aktivirane, te da bi razorno djelovanje tih mina spriječilo željeznički promet prema Zagrebu i Rijeci. Ovaj nalaz potaknuo je i vojne i policijske vlasti na snažnu kontrolu putnika, a na osobitom udaru našle su se osobe koje su bile u prijateljskim odnosima sa Srbima. Tako je osumnjičen čak i koprivnički gradonačelnik Kamenar zbog toga što je na čelo tek osnovane podružnice Crvenog križa imenovao nekoliko koprivničkih gospođa srpske nacionalnosti. Iako je Crveni križ zahvaljujući upravo ovom sastavu u najkraće vrijeme sakupio 2000 kruna za pomoć, naloženo je Kamenaru da ove gospođe makne iz Crvenog križa a novac je zaplijenjen. Kamenarova izjava u gostionici Schaffer da će Srbi vjerojatno potući Austrijance koji da slabo stoje na Drini te su već povukli i posljednju rezervu vojne jedinice iz Bjelovara, stavila je Kamenara u vrlo nezgodnu poziciju. O tome je bio obaviješten i ban barun Ivan Skerlec pa je Koprivnica predana na upravu komesaru.¹⁵ U Koprivnici je Redarstveno povjereništvo za grad Koprivnicu načinilo iskaz politički sumnjivih

osoba među kojima je bio i trgovac Miloš Kovačević, Gjuro Vaić, Anka Vaić, supruga Miloša, Vera Kasumović, supruga fizika Kasumovića i kćerka Gjure Vaića, trgovac Ljubomir Živković, Mihajlo Zlokas, porezni kontrolor, Marija Trbojević i drugi.¹⁶ U toj su se skupini nalazili najjači trgovci Koprivnice koji su dosta uspješno konkurirali židovskim trgovcima. Slične akcije su zaredale i na istoku Koprivnice, pa je selo počelo zazirati od grada. To, a i naredba da se ne smiju povišavati cijene hrane odrazilo na opskrbu Koprivnice hranom iz seoske okolice, pa je čak i ban Skerlec uputio 4. svibnja 1915. okružnicu svim vladinim povjerenicima u gradovima da se interniranje ne može provesti bez odobrenja Predsjedništva Zemaljske vlade.¹⁷ Uloga Crvenog

Uz koliku cijenu smiju trgovci i mesari u ovo vrijeme prodavati životne namirnice?

Naše je redarstvo u sporazumu sa ovdašnjim trgovcima i mesarima ustanovilo najviše cijene po kojima smiju oni kupovati i prodavati robu. Prva brojka kod dotične robe vrijedi za proizvođače (trgovce na veliko), a druga za trgovce. Cijene su po kilogramu slijedeće za:

A. Živež.

1. kukuruz 16 i 18 fl. 2.) kukuruzno brašno 18 i 20 fl. 3.) pšenicu 26 i 27 fl. 4.) za pšenično brašno i to za 0 — 49 i 52 fl. za 1 — 48 i 51 fl. za 2 — 47 i 50 fl. za 3 — 46 i 49 fl. za 4 — 44 i 47 fl. za 5 — 42 i 45 fl. za 6 — 40 i 43 fl. za 7 — 37 i 40 fl. za 7½ — 34 i 37 fl. za 7¼ — 31 i 34 fl. 5.) raž 17 i 18 fl. 6.) Raženo brašno 1 — 34 i 37 fl. za 2 — 30 i 33 fl. 7.) kruh bijeli 44 fl. (na malo), 8.) kruh crni 36 fl. (na malo), 9.) šećer u komadu 1 K 4 fl. (na malo) 10.) šećer u kockama 1 K 8 fl. (na malo), 11.) krumpir 8 fl. (na malo) sol kg. 32 fl.

B. Meso.

Govedje meso: prednji dio 1 K 36 fl. stražni dio 1 K 44 fl. bez privage 1 K 80 fl. Teleće meso sa privagom 1 K 60 fl. bez privage 2 K teleći odrezci 2 K 80 fl. Meso svinjsko: sa privagom 1 K

Cjenik hrane objavljen u *Hrvatskoj podravskoj straži* u Koprivnici, br. 33, 15. VIII. 1914.

¹⁵ Izvršena je pretraga pravoslavnog samostana u Lepavini i to na osnovi prijave vojnoj komandi preko Križevaca, budući da u gradu Koprivnici nije postojala sklonost da se ulazi u samostan. Križevci su uputili 13. kolovoza 1914. u Lepavinu sedam žandara te je kotarski predstojnik Dragan Murat provodio istragu dva dana. Nikakvo oružje nije pronađeno, ali je u peći pronađen svježe spaljeni papir za koji je iguman Gedeon Barbarić tvrdio da je poslužio za potpaljivanje vatre. Izvjesne osobe su izjavile da je pred manastir puštan gramofon sa srpskim pjesmama "Boj na Kosovu", "Boj na Kumanovu", te da se slavio ulazak kralja Petra u Skutari. Na osnovu sumnji trojica su redovnika iz manastira zatvorena i onda internirana, a istraga se proširila po prijavi sokolovačkog bilježnika Širokija i na članove Srpske zemljoradničke zadruge u Mučnoj, te je u jesen otvorenom taborištu u Koprivnici internirano i sedam seljaka iz Mučne. Pretrage su vršene i u Glogovcu te je čak i pronalazak lovačkog oružja služio kao dokaz urote. Osobito se oštro promatralo ponašanje činovnika i trgovaca u Koprivnici. Osumnjičen je i Franjo Friedrich, poznat kao socijaldemokrat, te protivnik ratova i protivnik Austro-ugarske monarhije. Iskazano je da toj grupi treba pribrojiti i općinskog suca Jurića. Istraga se protegnula i na vrijeme prije izbivanja rata. Ljubomir Živković je prijavljen zbog toga što su ga u siječnju 1914. posjetila sedmorica Srba iz Beograda. (Hrvatski državni arhiv, (dalje: HDA), Zemaljska vlada, predsjedništvo, (dalje ZVPR 6-22 - 4212/1914. Prs. 748 Pr. 1915), kut. 868; Izvještaji za Koprivnicu 1425).

¹⁶ HDA, ZVPR, 6-222/1912-1915. 7734 /1914., kut. 879 - Iskaz za Koprivnicu.

¹⁷ Okružnica bana br. 3827/Pr od 4. V 1915.

križa postaje u takvom vremenu sve značajnija, jer se preko njega organizira prikupljanje pomoći, ali i distribucija hrane. Crveni križ je osnovan i u nekim drugim mjestima Podravine.¹⁸

No sve što je vlada poduzimala bilo je nedovoljno da spriječi nestašicu hrane u gradovima, jer su seljaci, spoznavši da se radi o ratu dugog trajanja, počeli hranu sakrivati, a onda ju i kriomice prodavati trgovcima po višim cijenama. Trgovci su opet tu hranu preprodavali kriomice po još višim cijenama, ostvarujući time veliku dobit na račun siromašnih ljudi.

Organizacija gospodarskog života u režiji kotarskih načelnika i općina sve je više zakazivala i uzimala pred zahtjevima fronti koja je trebala ljude, hranu, odjeću, obuću i municiju. U Koprivnici se morao uvesti komesarijat, jer su građani pružali pasivni otpor naredbama bana Škrleca, koji je doslovce brzo prenosio do kotareva i gradova sve naredbe Beča i Pešte. U Koprivnici sve postaje podređeno ratu. Škole su neredovite, a učiteljice i građanke uključene su u bolnički i humanitarni rad, izradu vunjenih predmeta za vojnike na bojišnicama te u brizi za djecu. Iako je Hrvatska po Nagodbi imala prema centralnoj vlasti u Beču manje obaveza nego na pr. Austrija, ipak su i te naredbe najviših vladinih ratnih i ministarskih krugova prenašane na narod posrednim naredbama bana, ali se to nije poštivalo, jer komesari i vojne vlasti nisu vodile računa o mogućnostima i specifičnostima pojedinih obitelji. Obveze su za čitavu Hrvatsku postale preteške utoliko više što su regrutirani i konji, pa su i imućniji seljaci ostajali bez konja za poljoprivredne poslove, a bez krupne stoke teško se mogla odrađivati jesenja sjetva. Mobilizacija je iz dana u dan zahvaćala sve veći broj ljudi, s time da su neki bili poslani u jedinice pod vodstvom Beča, ali je najveći dio ipak bio uključen u domobrane gdje se zapovijedalo hrvatskim jezikom, ali mobilizirani vojnici su nakon uvježbavanja za rat u bjelovarskim, zagrebačkim i karlovačkim kasarnama razasijani na sve strane, dolazeći najčešće pod komandu zapovjednika koji su zapovijedali njemačkim jezikom. Gotovo prazna vojna skladišta, jer se računalo da će rat završiti do zime, ponukala su Ministarstvo rata da izda dozvolu za upotrebu ratnih zarobljenika za gospodarske poslove već 24. listopada 1914. godine. Međutim broj zarobljenika na malim posjedima u Podravini je bio vrlo malen, jer je trebalo osigurati pasku tih zarobljenika.¹⁹ Nekoliko ruskih zarobljenika je zaposleno na ekonomiji Gradske bolnice u Koprivnici. Oni su pod vodstvom ekonomista Novakovića uzgajali kulture potrebne za prehranu bolesnika i ranjenika. Jedan od tih zarobljenika ostao je trajno u Koprivnici te se nastanio sa ženom Rusinkom u Varaždinskoj ulici u maloj kućici. Tu je i umro. Mnoge obrtne radnje su zbog odlazaka obrtnika na ratišta, ali i zbog nestašice materijala s kojim su radili, bile zatvorene, a usluge su obavljali ostarjeli obrtnici.

4.

1915. godina. U početku je izgledalo u Podravini da nestašice hrane i neće biti. Međutim izgubljene bitke na Drini, prodor srpske vojske do sredine Srijema, i ranjenici koji su počeli stizati u Koprivnicu u još većem broju smješteni su u koprivničkoj bolnici i u hotelu koji je tada i

¹⁸ Magica MATONIČKIN, "O organizaciji Crvenog križa u Virju," *Virje na razmeđu stoljeća*, III, Virje 1987., 57-61. ; E. PERICA, *Crveni križ grada Đurđevca kroz prošlost*, Đurđevac 1998. U Virju je osnovana i bolnica za liječenje bolesnih konja koji su dopremani na oporavak s ratišta. (Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata", *Virje na razmeđu stoljeća*, IV, Virje 1991., 57.)

¹⁹ HDA, ZVPR, kut. 879 - 6-22/1912-1915, 7843/4.XI. 1914. okružnica ministarstva br. 11900 od 24. X. 1914. Sklopljeni su posebni ugovori. Svakako je zanimljivo da je Općina Molve zatražila stotinu zarobljenika 9. travnja 1915. vjerojatno radi regulacije Drave. (Isto, br. 2963 Pr 9. IV. 1915.) Najviše je zarobljenika zaposleno na veleposjedima a tih je u Podravini bilo malo. Zanimanje je pokazao samo barun Inkey iz Rasinje kojega je koprivnički predstojnik Murat obavijestio o uvjetima zapošljavanja ratnih zarobljenika. (Isto, 5323 Pr 13. VI. 1915). Interes za 80 zarobljenika pokazala je i tvornica umjetnog gnojiva Danica 1915. godine jer se pojavila nestašica radne snage zbog sve intenzivnijeg slanja ljudi na bojišnicu. (Isto, br. 6022 Pr 27.VI 1915).

dobio ime "Hotel križ". Te je godine počela stizati i pomoć međunarodnog Crvenog križa iz Švicarske. Dovožio se sanitetski materijal, ali i hrana te se dio toga odvajala i za internirane u taborištu. Ban Skerletz postaje sve utjecajniiji faktor u rješavanju gospodarskih pitanja bilo kao provoditelj naredaba koje su donosile središnje vlasti u Beču i Pešti, bilo što je i sam pronalazio neka rješenja prilagođena našim posebnim prilikama.²⁰ Međutim pokazalo se da se mnoge uredbe ne mogu provesti bez prisile, pa su žandari i vojska prisilno rekvirirali hranu po selima. Već 29. ožujka 1915. donesen je za čitavu zemlju Zakon o prometu žita i mlinskih proizvoda.²¹ Prema ovom Zakonu sve su zalihe žita i mlinskih proizvoda stavljene pod zabranu slobodnog raspolaganja i njima se nije moglo raspolagati bez posebne dozvole vlasti ili posebnog ureda. Zalihe se nisu smjele ni prerađivati, ni trošiti, ni poklanjati, ni prodavati. Od sakupljenog točno se određivalo koliko tko smije dobiti. Mogle su se izdvajati i određene količine za prehranu konja i za sjetvu. Osnovan je Ured za promet žitom i mlinskim proizvodima, te je on prikupljao podatke o količini i kakvoći uroda svih žitarica i potrebama pojedinih područja. Međutim nakup po selima obavljali su i trgovci povezani s bankama koje su morale financirati tu kupnju, ali se je sve kupovalo po Zakonu o maksimiranju cijena.²² Sprega trgovaca i banaka ubrzo je izmakla kontroli Zemaljske vlade i pošteno plaćanje prema vrijednosti proizvoda ustupilo je mjesto špekulaciji. Prikupljena hrana dobrim dijelom odlazi izvan Podravine. Radi toga se je u Koprivnici moralo pristupiti osnivanju aprovizacije te su izdavan iskaznice po kojima se jedni dobivali 360 grama kruha dnevno, a drugi samo 240 grama. Posije nisu bile uključene u tu raspodjelu pa se i one koriste kao ljudska hrana i kruh dobiva boju zemlje. Pravo na puno sledovanje imali su samo oni koji nisu posjedovali nikakve zalihe žita, odnosno oni koji nisu imali nikakve veze sa zemljom. Ovim naredbama uređena je raspodjela žitarica i kruha, ali ne i soli, šećera, ulja, kave i drugih roba koje su postale predmet velike špekulacije, te su veliki trgovci u

²⁰ Uredovna zbirka naredaba i propisa Kr. zemaljske vlade, odjela za narodnog gospodarstvo (od 27. III. 1914. do 31. XII. 1917), Knj. I-IV., Zagreb. Sastavljao dr. Franjo Poljak.

²¹ Glasnik Zakona i naredaba za 1915 godinu, str. 81-86.

²² Glasnik Zemaljske vlade, 1915, 86.

Cijenik

živežnih namirnica u gradu Koprivnici.
od 12. VI. 1915.

Tab. broj	vrst	Cijena	
		Kruna	filira
Sotivo			
1	grašak neolupljeni klgr.	—	—
2	krumpir novi klgr.	—	14
3	krumpir stari klgr.	—	10
4	korabien komad	—	10
5	kelj u glavama kom.	—	20
6	novo zelje u glavama kom.	—	25-30
7	krastaveci kom.	—	10
8	pasulj zeleni	—	15
9	luk crveni kom.	—	10
10	luk bjeli kom.	—	10
11	zelena salata glavica	—	—
12	juja kom	—	8
13	<i>grah nov. u. v. u. litra</i>	—	40
Mlječni proizvodi			
1	mličko litra	—	24
2	vrhnje kiselo litra	—	—
3	vrhnje sladko "	—	1
4	sir sveži domaći klgr.	—	50
5	sir suhi domaći (prge)	—	20-25
6	putar klgr.	—	3
7	<i>krav. bj. - Ancherovani</i>	—	60
8	<i>" " " "</i>	—	70
9	<i>" " " "</i>	—	80
Voće			
1	trešnje klgr.	—	—
2	<i>Malinje 8-10 kom.</i>	—	20
3	<i>jabučke u. v. 8-12 kom.</i>	—	20
4	<i>krav. u. v. litra u. v. 10-12 kom.</i>	—	10
Perad			
1	guska nepitana klgr.	—	3-5
2	pilići 1 par. u. v. 3-4 veći 3-	—	3-5
Mlječni proizvodi			
1	mličko litra	—	24
2	vrhnje kiselo litra	—	—
3	vrhnje sladko "	—	1
4	sir sveži domaći klgr.	—	50
5	sir suhi domaći (prge)	—	20-25
6	putar klgr.	—	3
7	<i>krav. bj. - Ancherovani</i>	—	60
8	<i>" " " "</i>	—	70
9	<i>" " " "</i>	—	80
Voće			
1	trešnje klgr.	—	—
2	<i>Malinje 8-10 kom.</i>	—	20
3	<i>jabučke u. v. 8-12 kom.</i>	—	20
4	<i>krav. u. v. litra u. v. 10-12 kom.</i>	—	10
Perad			
1	guska nepitana klgr.	—	3-5
2	pilići 1 par. u. v. 3-4 veći 3-	—	3-5
3	<i>pac. 1 par. Ancherovani</i>	—	20-25
4	<i>putar Ancherovani</i>	—	3-4
5	<i>putar Ancherovani</i>	—	5

Kralj. redarstveno povjereništvo
u Koprivnici 12. lipnja 1915.

Upravitelj: *Margetićev*

Tisk. T. Kostinera u Koprivnici.

Margetićev cjenik hrane u Koprivnici od 12. VI. 1915. (Muzej grada Koprivnice).

dalje gomilali zalihe hrane dok se na drugoj strani osjećala potpuna oskudica tih artikala. Stjepan Radić je kao saborski zastupnik na osnovi svojih spoznaja do kojih je došao u direktnom kontaktu s članovima svoje stranke u Podravini, a osobito Tomom Jalžabetićem iz Đurđevca, oštro kritizirao nebrigu vlade za probleme sela, ističući da seljaci najdublje shvaćaju i značaj obrane domovine jer ona znači i obranu njihovih domova, te da stoga tako zdušno služe u ratu iako su tamo zapostavljeni.²³ Radić traži da prestanu djelovati različite zajedničke ugarsko-hrvatske centrale za otkup i zapljenu ljetine, jer je sitni seljak u Hrvatskoj u posve različitom položaju od mađarskog, gdje postoje veliki posjedi i nadničari, a malog seljaka gotovo i nema. Radić ističe da je većina seljaka vrlo siromašna i da im je potpora vlasti potrebna te traži da se dopusti vojnicima moraju davati i za vrijeme okapanja i berbe kukuruza a ne samo žetve pšenice i raži.²⁴ Radić dakle zahtijeva prilagođavanje objavljenih zakona posebno na selu gdje su seljaci na malim gospodarstvima vodili ekstenzivno gospodarstvo te nisu mogli plaćati nadničare. I godina 1915. bila je teška za seljake. U proljeće je bilo mnogo kišnih dana pa je bila jako otežana sjetva, a u jesen se stoga kasnilo s ubiranjem plodova.²⁵ Mnogo je toga ostalo neobrano te je propalo na poljima, osobito ako je obitelj imala zdravstvenih problema, a tih je iz mjeseca u mjesec bivalo sve više.

Na nakupu hrane u Podravini osobitu su ulogu odigrali židovski trgovci koji su imali svoje male trgovine u gotovo svakom selu Podravine, a u Koprivnici, Ludbregu i Đurđevcu držali su u svojim rukama gotovo cijelu trgovinu. No isto tako zahvaljujući Židovima u Koprivnici nije bilo takve oskudice u industrijskoj robi kao u mjestima udaljenima od mađarske granice. Naime podravski Židovi održavali su žive veze sa svojim rođacima u Austriji i Mađarskoj, pa su uspješno nabavljali određenu robu u tim zemljama razmjenjujući robu za hranu. Slično su radili i mlinari kao što su na pr. Nöthigovi u Đurđevcu, zavičajni u Ferdinandovcu, i Braunovi u Đurđevcu, ili Etingerovi i Braunovi u Koprivnici. Spretni trgovci uvijek su uspijevali ponešto zaraditi izvan kontrole, što im je omogućilo da poslije Prvoga svjetskog rata postanu najbogatiji ljudi Podravine.

Ipak društveni život 1914. i 1915. u Koprivnici nije zamro. On je čak i ojačan zbog prolazaka vojnih časnika i drugih osoba kroz Koprivnicu. Oba koprivnička hotela postaju mjesta gdje su se često organizirale zabave u korist Crvenog križa. U cjelini uzevši društveni život Koprivnice bio je uslijed velikog broja trgovaca i upravnih činovnika koji su se brinuli za bolnicu i taborište, gdje je 1915. bilo internirano 6000 ljudi, vrlo živ. To je međutim znatno poremetilo stanje prehrane u samom gradu, a imalo je odraza i na okolno gravitaciono područje.²⁶

Neizmijerna bijeda koju donosi rat zabilježena je poslije Prvog svjetskog rata i od zabilješki novinara i pisaca možemo usporediti barem približno kako se Prvi svjetski rat odrazio na život naroda u Podravini. No, nisu provedene nikakve ankete, a nakon završetka rata nastojalo se zaboraviti što je sve činjeno za ranjenike, zarobljenike i djecu. Oni koji su upravljali Koprivnicom za vrijeme rata morali su napustiti to područje, a španjolska gripa i oporavak od nje u ožujku 1919., te prilagođavanje novom političkom sistemu nije činio oportunističkim prisjećanje na strašno teške ratne dane.

5.

²³ Branka BOBAN, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Zagreb, 2006., 84.

²⁴ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 85-87. Fodroczi je odbio svaku promjenu Zakona o dopustima navodeći da vojničke žene dobivaju potporu koju troše na luksuz. Radić je na to žestoko reagirao te je zbog toga bio isključen s 15 sjednica.

²⁵ *Dom*, 1916., br. 10.

²⁶ Internirci u Koprivnici, *Hrvatska*, 3. XI. 1915.

1916. godina. Stanje prehrane postaje 1916. alarmantno i Zemaljska vlada u Zagrebu više nije mogla zatvarati oči pred tim problemom. Iako je još ljeti 1915. osnovan Centar za stočnu hranu za Cislajtaniju, a početkom 1916. i Agencija za ratni žitni promet. Ipak je briga za prehranu dobila svoj pravi oblik tek 6. listopada 1916. kada je u Ministarstvu unutarnjih poslova osnovan Ured za prehranu, a već 26. listopada 1916. osnovan je i posebni Središnji ured za opskrbu hranom za Ugarsku i Hrvatsku. Ugarska odbija, pozivom na Nagodbu, dati veće količine hrane Austriji, iako je ova morala opskrbljivati dvor, carsku vojsku, te Istru, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. Pored toga je još 1915. zabranjeno trgovati hranom između Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom, čime se na najočitiiji način potvrdilo da bečki dvor ne priznaje Trojednicu kao povijesnu cjelinu, kršeći time i odredbe Nagodbe u kojoj je to izričito navedeno. Bosna i Hercegovina je bila pod zajedničkom upravom Beča i Pešte, što je stvaralo dodatne tenzije između bečke i budimpeštanske vlade, ali postoji i veliki sukob između civilnih i vojnih vlasti na svim područjima.²⁷

Prazna vojna skladišta upućuju na uvođenje posebnih mjera i uredaba kako bi se pribavila hrana potrebna domobranima na ratištima. Budući da se nije htjelo dirati u maksimalne cijene hrane uvodi se stroga kontrola u trošenju hrane te se hrana racionira, pri čemu su u početku stradavali civili, a onda i svi pa su čak i obitelji državnih činovnika u Zagrebu oskudijevale na hrani. Pristupa se prisilnom otkupu. Provođenje nasilne rekvizicije uz asistenciju žandara, a i vojske postaje svakodnevna slika i u Podravini, s time da se rekvirirana roba plaća tako slabo po maksimalnim cijenama da seljaci nisu pokrivali ni troškove proizvodnje. Sve to izaziva veliko nezadovoljstvo stanovništva i dovodi do netrpeljivosti grada i sela.

Na selu se živjelo lakše što se tiče hrane, ali teže što se tiče rada i manjka radne snage kod pojedinih obitelji. I u Koprivnici je osnovana aprovizacija, ali su količine robe u toj aprovizaciji bile tako male a prodaja neredovita da bi stanovništvo umrlo od gladi da se nije koristilo svoje rođačke veze sa selom. Mađarski parlament traži ukidanje rekvizicije, a to se onda prenijelo i u Hrvatski Sabor, gdje veći broj zastupnika upozorava na pojavu gladi u Istri, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Glad se pojavila čak i u okolici Zagreba, a nisu bili pošteđeni ni Bjelovar i Koprivnica jer se izvlačilo previše hrane i previše je radne snage bilo angažirano na ratištima, pa su se radom iscrpljivale žene i djeca na poljima do krajnjih granica, što je onda izazivalo i veću smrtnost žena i djece tijekom haranja španjolske groznice.

Stjepan Radić, nalazeći se u proljeće 1916. izvan Sabora izbačen sa 15 sjednica, upozorava preko svog lista *Dom* Zemaljsku vladu da se cijene poljoprivrednih proizvoda strogo kontroliraju a industrijskih ne, te da tu dolazi do škara cijena te da seljaštvo sve teže živi. Radić upozorava da se za dugove, poreze i takse seljacima nemilosrdno plijeni stoka.²⁸ Radić smatra da ugarska vlada previše traži od Hrvatske videći u tome snažan razlog gospodarskog osamostaljivanja Hrvatske.²⁹ Radić traži reorganizaciju gospodarstva unutar Hrvatske ističući da je loše da se trgovcima prepušta sakupljanje hrane, jer oni gledaju samo na svoje bogaćenje, pa kupuju jeftino od seljaka po maksimalnim cijenama a istu hranu prodaju skupo. Stjepan Radić je u Saboru 1917. upozorio da su gospodarska i socijalna pitanja značajnija od državnopravnih pitanja, jer je na prvom mjestu "življenje" i to "pošteno".³⁰ Radić traži da se hitno objave najniže cijene jer je nepoznavanje cijene omogućilo trgovcima da plaćaju seljacima robu vrlo malo, a osobito da to čini trgovački konzorcij

²⁷ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 145.

²⁸ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 95.

²⁹ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 146.

³⁰ *Zapisnici Sabor*, 1913-1918, knj. IV: 86-98. i B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 148-150. Ugovori vlade s konzorcijem bili su tajni i to je dopuštalo velike malverzacije.

Hafner - Brigljević - Drašković, koji u savezu sa veterinarima proglašava određena područja zaražena slinavkom kako bi oborili cijene stoci čak i ispod minimuma.

Mađarske otkupne centrale vršljaju Podravinom zaobilazeći postojeće gospodarske institucije u Hrvatskoj koje su se morale baviti tim poslom, jer Zemaljska vlada nema sredstava da dobro organizira otkup i kontrolu. I 1916. godine je trgovina stokom još slobodna, ali seljaci moraju prodavati stoku zbog suše i nedostatka krme, a velike nepravilnosti zabilježene su i u kupnji svinja jer vlasti nisu osiguravale vagona za otpremu svinja do klaonice, te su postojeće mesne industrije (kao Hafner i Rabus) imale monopol u otkupu svinja s time da su sami određivali cijenu. Plaćali su dakako najmanje što su mogli. Na sve ove malverzacije ukazivao je i koprivnički župnik i poslanik Stjepan Zagorac tvrdeći da se u rekviziciji Podravicima uzima više nego mađarskim seljacima, pa da ostaju bez kukuruza koji im je potreban za prehranu mliječnih krava i stoke. Tražilo se da se u Hrvatskoj osnuju samostalne centrale pod ingerencijom IV. odsjeka Zemaljske vlade koji je osnovao još Pavle Rauch 1909. godine.³¹ No ban Ivan Skerletz protivio se tim reformama tvrdeći da zbog ratnih uvjeta Hrvatska i Ugarska ne trebaju stvarati posebne centrale, jer da i Hrvatska treba dati svoj doprinos ratnim naporima Monarhije.³² No nikada nisu javno objavljene dobite onih koji su surađivali u otkupu u okviru ugarskih centrala za nakup hrane. Škerletz se pohvalio da je u Zagrebu i u Koprivnici organizirana uljara čime se ublažila oskudica u ulju. No od te uljare, koju je osnovao zagrebački veletrgovac i industrijalac ali i humanitarac Šandor Aleksander, kao dioničko društvo Koprivnica nije imala gotovo nikakve koristi izuzev plaća radnika koji su uostalom radili pod radnom obavezom. Tomo Jalžabetić kritizirao je i otkup stoke nazvavši ju otimačinom, jer su stoka, ali i kože otpremene u Mađarsku, a istovremeno su ljudi u Podravini noge zamatali u prnje, te su - ako su dobili propusnicu - odlazili kupovati cipele u Mađarsku.³³

U gladi kruh ima najvažniju ulogu, a plodni krajevi uvijek su bili područja jake imigracije. Tako je bilo i s Podravinom, gdje ime sela Hlebine ukazuje na vezu s kruhom, jer hleb nije srpski naziv za kruh, već su se tako u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nazivao komad kruha.³⁴ Kruh je bio uzrok velikih migracija u srednjem vijeku, ali i dolazak Židova u Egipat rezultat je gladi. Velike gladi zabilježene su 1709. i 1816. i 1819. godine. Od njih nije bila pošteđena ni Podravina.³⁵ Godine 1709. zima se odužila do samog proljeća. G. 1789. nije u Francuskoj bilo dovoljno kruha i to je vjerojatno uzrok Francuske revolucije, kada je prema anegdoti francuska carica Marija Antoineta rekla delegatima koji su tražili da im se osigura hrana: "Ako nemate kruha jedite kolače".³⁶ Isto tako i poslije ratova uslijed promjena i neprilagođenosti novom vremenu izbijaju bolesti koje prate glad i nestašicu a tako je bilo i poslije Napoleonskih ratova kada se Europa dugo nije mogla srediti, a u sjevernoj Hrvatskoj je bilo posebno teško, jer krajevi južno od Save nisu bili vraćeni

³¹ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 151-152. Mađari su se pozivali na Nagodbu koja je Zemaljskoj vladi oduzela pravo da se bavi gospodarskim poslovima. No članovi posebnog odbora u kojem je bio i Juraj Ettinger, industrijalac i bankar iz Koprivnice, i Stjepan Zagorac, dr. Milan Rojc ali i Radić kažu da zajednički financijski poslovi Hrvatske i Ugarske ne znače i zajedničko gospodarstvo, te da bi poslove Centrale trebalo prenijeti hrvatskoj vladi do poslije rata kada treba ponovno razmotriti državopravni odnos Hrvatske prema Ugarskoj.

³² Mr. Ivan Bulić piše doktorsku disertaciju o vladi bana Skerletza, pa će njenim objavljivanjem biti razjašnjeno ovo banovanje u detaljima.

³³ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 155. Hrvatska je izvozila koža i vrijednosti od 10,000.000 kruna.

³⁴ Predrag MATVEJEVIĆ, *Povijest kruha*, Zagreb 2009., 95-96., Matvejević piše da svi slavenski jezici imaju riječ "hljeb" izgovorenu ili napisanu na razne načine (hleb, hlib, kleb, leb, lepinja). Po Matvejeviću riječ kruh dolazi od toga što se hljeb lomio a ne rezao nožem.

³⁵ Slavko GAVRILOVIĆ, *Banska Hrvatska u godinama gladi 1814.-1850.*, *Historijski zbornik*, 31-32, Zagreb 1978-1979.

³⁶ P. MATVEJEVIĆ, *Povijest kruha*, 68.

u njen sastav već su sve do 1822. potpadali pod Ljubljanu pa se to odrazilo na promet između sjeverne Hrvatske i Primorja.

Budući da je Prvi svjetski rat bio prvi pravi svjetski rat koji je zahvatio veći dio Europe u kojem je stradalo više od deset milijuna ljudi a dvostruko više od španjolske gripe, glad se osjećala i za vrijeme rata ali i jedno vrijeme poslije njega. Stanovništvo stradalo i od gladi i od hladnoće ali i od posljedica dugotrajnog rata kada je zemlja zapuštana pa se često i nije obrađivala, a osobito nije gnojena jer su konji rekvirirani za potrebe rata. Prinosi su znatno podbacivali. Kruh od žita postao je vrlo cijenjen tijekom rata. Bilo je zabranjeno korištenje žita u proizvodnji piva, ali i ječma jer je isti korišten u preradi piva, pa su nestašicu žitnih proizvoda osjećali i ljudi i konji. Sadilo se sjeme pšenice koja je davala najviše uroda, a bila je vrlo loše kvalitete. Čak i hostija u crkvi postala je mit, a kruh se svakog proljeća posvećuje u crkvi kao dar Boga. To je ostatak tzv. rimskih svečanosti "cerealija". Molitva "...daj nam kruh naš svagdanji" nije bila tijekom Prvog svjetskog rata isprazna molitva za kruhom koja je ušla u svakodnevnu molitvu, jer je kruh jedna od prvih riječi koje je dijete naučilo u ranom djetinjstvu.

U 1916. suša je decimirala urod i u Podravini pa su stradali kukuruz a i pašnjaci, te je stoka bila ugrožena tijekom prehrane zimi. Osim toga seljacima su oduzete puške pa su se pojavili i vukovi a i lisice koje su provaljivale u kokošinje i klale kokoši.³⁷ Radić upozorava na potrebu veće brige za djecu koja su najugroženija pa pozdravlja akciju Šilovića koja je započela upravo dopremom većeg broja istarske djece u Podravinu te godine.³⁸

Narod se snalazi kako se zna i umije. Ponovno su aktivirane male vodenice na malim vodenim tokovima izvan kontrole povjerenika, gdje se tajno samljelo po nekoliko kilograma žita ili kukuruza potrebito obitelji.³⁹

Djelovanje Stjepana Radića u Saboru u ljeto 1916. vezano je među ostalim uz gospodarske i socijalne probleme. Radić je negirao izjavu predstojnika Odjela za gospodarstvo Zemaljske vlade Zvonimira Žepića koji je tvrdio da Hrvatska nije sposobna sama sebe hraniti, te je tražio da se ne iznose ovakve izjave. Radić smatra da do pomanjkanja hrane dolazi zbog loše distribucije hranom od strane države.⁴⁰ U brojnim interpelacijama zalaže se za veću gospodarsku samostalnost Hrvatske, te ukazuje na naglo bogaćenje ratnih profitera i kritizira osnivanje dioničkog društva "Zemaljskog gospodarskog opskrbnog udruženja" u Zagrebu koje ima mogućnosti da monopolski manipulira distribucijom hrane izvan kontrole Centrala. Preko ovog udruženja počeli su podravski mlinovi slati brašno u Rijeku i u druge gradove ugrožene glađu. Vrlo je zanimljiva Radićeve misao u to vrijeme da se rekvizicija i aprovizacija trebaju staviti pod kontrolu proizvođača i potrošača i tako izbjeći posrednici koji se bogate na račun neregularnog prometa važnim robama. I drugi zastupnik Radićeve stranke u Saboru, Toma Jalžabetić iz Đurđevca, upozorava da se hrana otkupljuje mnogo jeftinije nego što se prodaje te u tome vidi izvor bogaćenja ratnih špekulana-

³⁷ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 96.

³⁸ Mira KOLAR, *Briga Hrvatske za gladnu djecu u Prvom svjetskom ratu*. Zbrinjavanje gladi ugrožene djece Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Dalmacije, Istre i Slovenskog primorja, Slavonski Brod - Zagreb, 2008.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu*, *Podravina*, V, br. 10, 2006., str.130-157.

³⁹ Smatra se da su mlinari i pekari izloženi najvećoj opasnosti za vrijeme rata jer se preko njih kontrolira što narod ima od žita i brašna. Nije stoga čudo da je pekarski ceh imao svog zaštitnika. U našim krajevima to bila sv. Elizabeta Ugarska (Erszebet u Mađarskoj) pa su imena Elizabeta vrlo česta u našim krajevima, jer se molilo za kruh. I mlinari su imali svog zaštitnika i to je u pravilu bio sv. Mihovil, pa i ne začuđuje što je selo Miholjanci kraj Virja imalo toliko vodenica.

⁴⁰ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 106.

ta.⁴¹ Iako je dr. Franjo Poljak, zaposlen u tom vremenu u Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu, tvrdio da postoje kontrolni organi nad radom Zemaljskog gospodarskog povjerenstva, ubrzo po osnivanju nakup hrane je izmaknuo kontroli. Komisionari odnosno nakupci prepuštali su rekviriranu hranu trgovcima koji su je skupo prodavali, a u te malverzacije bili su upleteni i mnogi općinski bilježnici i ljudi iz javne uprave. Iako je bilo određeno da dobit ne smije biti veća od 5 % trgovci se toga nisu držali, a slaba kontrola je omogućila stjecanje izvanredne dobiti u slučaju prodaje robe vojsci a iza tog posla stajale su i neke banke.⁴² I koprivničke banke bavile su se ovim poslovima. Poseban oblik eksploatacije bilo je i tjeranje seljaka i obrtnika da pod radnom obavezom rade za vrlo malu zaradu kod privatnika.⁴³ Mnoge Radićeve interpelacije nisu ni došle pred Sabor, jer da svojim sadržajem idu protiv državnih interesa⁴⁴ No Radić popunjava stranice svog lista *Dom* savjetima i objašnjenjima. Upoznaje seljake da nakon šest mjeseci na fronti mogu ostvariti pravo da se vrate kući kako im gospodarstvo ne bi propalo, odnosno da mogu dobiti potporu.⁴⁵ Obavijestio je seljake i da je osnovano Društvo za zaštitu obitelji mobiliziranih vojnika i da to društvo vodi dr. Đuro Basariček, koji je i član Hrvatske pučke seljačke stranke.⁴⁶

Stjepan Radić podnosi brojne rasprave i na četvrtom ratnom zasjedanju Sabora koje je održano od 14. prosinca 1916. do 9. ožujka 1917. Saborom predsjedava dr. Bogdan Medaković koji je 30. siječnja 1917. prisustvovao u Budimpešti krunjenju kralja Karla i kraljice Zite za ugarskog kralja. Izvršni odbor Hrvatsko-srpske koalicije je već 1916. donio rezoluciju o teškim prehrambenih prilikama u Hrvatskoj i o nastojanjima da se spriječi umiranje stanovništva od gladi.⁴⁷ Budući da je problem gladi postao u Hrvatskoj opće ekonomsko-političko pitanje, osobito u Zagrebu, rad zagrebačke aprovizacije postalo je jedno od najvažnijih pitanja u Hrvatskoj.⁴⁸ Aprovizacije su se osnivale i u drugim mjestima pa i u Koprivnici.

Preseljavanje više od 20.000 djece iz Bosne, Hercegovine i Dalmacije, ali i Istre i Slovenskog primorja na sjever Hrvatske, od čega ogroman broj i u Podravinu, pokazuje da je bila ugrožena sama bit naroda u krajevima južno od Save u Austro-Ugarskoj monarhiji, jer majke šalju djecu od sebe samo kada su krajnje očajne i u najvećoj brizi za njihov život.⁴⁹ Ta je briga zahvatila svu

⁴¹ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 107. Sačuvana je jedna kopirna knjiga Parnog mlina u Virju iz koje se vidi da je brašno slano u Rijeku. Veza sa Zagrebom gdje je trebalo organizirati prehranu studenata uspostavljena je preko Šemovčanina dr. Frana Barca koji je 1915. do 1916. bio rektor Zagrebačkog sveučilišta, a braća su mu bili trgovci uključeni u proces industrijalizacije Podravine. Zemaljsko gospodarsko povjerenstvo poslovalo je preko posebnih trgovačkih povjerenika i komisionara, a u tom je poslu sudjelovao i Savez hrvatskih seljačkih zadruga financijski objedinjenih u Hrvatskoj poljodjelskoj banci u Zagrebu u kojoj je dominiralo svećenstvo.

⁴² B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 108. Tako je i Betlehem u Peterancu uspio sagraditi veliko skladište a bio je upravitelj jedne koprivničke banke. Iz toga posla izašli su kao bogataši i Ettingerovi koji su upravljali u Hrvatskom kreditnim zavodom u llici 48. u Zagrebu.

⁴³ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 112.

⁴⁴ Sadržaj ovih interpelacija može se upoznati iz originalnih Radićevih predstavi koje se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu u skupini "Interpelacije u Saboru".

⁴⁵ *Dom*, 1916, br. 39. i 44.

⁴⁶ *Dom*, 1916, br. 46.

⁴⁷ HDA, Ostavština Šurmin, K 2/200-1916. Đuro Šurmin koji je dobro poznavao prilike u sjevernoj Hrvatskoj i bio je zadužen za prehranu tijekom Prvog svjetskog rata od 1917., a bio je i povjerenik Države SHS za trgovinu i industriju.

⁴⁸ HDA, Šurmin, K. 5/3-1916. Rad zagrebačke aprovizacije praćen je s velikom pažnjom. M. KOLAR, "Prehrana u Hrvatskoj tijekom Prvog svjetskog rata", *Prehrana u Hrvatskoj u 1918. godini*, Zbornik Matice Hrvatske 1918. u *hrvatskoj povijesti*, Zagreb, 2008. (U tisku).

⁴⁹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Zbrinjavanje istarske djece krajem prvoga svjetskog rata u sjevernoj Hrvatskoj". *Pazinski memorijal*, 16, knj.22, Pazin,1992, 149-159.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu", *Podravina*, V, br. 10, 2006., str.130-157.

ugroženu djecu i na spašavanju te djece angažirali su se u Hrvatskoj upravni, prosvjetni i crkveni kadrovi, među kojima treba posebice spomenuti dr. Đuru Basaričeka koji je zbog svojih veza s Podravinom dovodio djecu u Podravinu kada se pokazalo da se ne može hrana zbog problema u željezničkom i brodskom prometu odvesti na jug, te su djecu počeli dovoditi na sjever.

No ona potvrđuje još i to je da je samo u Podravini i Slavoniji situacija s prehranom bila takva da su se mogle primiti nove osobe na prehranu. U Hrvatskom Zagorju gotovo da nisu primljena djeca iz krajeva južno od Save. Tamo je oskudna zemlja zahvaćena sušom i slaba briga vlade za Bosnu i Hercegovinu te Dalmaciju dovela narod u neopisivu bijedu. Zbog nestašice vagona i okupiranosti malobrojnih željezničkih pruga bilo je jednostavnije dovesti djecu na sjever iako krajevi s ugroženom djecom nisu potpadali pod Zemaljsku vladu u Zagrebu. Nema sumnje da zaslugu za taj do tada neviđen broj djece koja je prelazila administrativne granice koju je osmislila Austro-ugarska vlada treba pripisati Zemaljskoj vladi u Zagrebu, odnosno banu Ivanu Skerletzu i podbanu Zvonimiru Žepiću 1916. godine, koji su teren pripremili, odnosno banu Antunu Mihalovihu i podbanu Vinku Kriškoviću 1917. i 1918. godine.⁵⁰

6.

1917. godina. Ban Škerletz donosi te godine niz naredaba koje su formalno prihvaćene u Saboru bez rasprave. Tako je prihvaćeno da se osnuje Državno povjerenstvo za ugljen jer je zbog nestašice vagona i radne snage ugljen postajao sve traženiji, a o njemu je ovisio rad tvornica, ali i grijanje mnogih kućanstava. Đurđevačka imovna općina u nestašici dovoljne količine drva otvorila je rudnik ugljena u Glogovcu i dijelila ugljen umjesto drva još krajem 19. stoljeća.

Propagirana je i opća štednja, pa se smanjuje količina hrane koja se mogla dobiti na iskaznice u gradskim aprovizacijama. Roba je sve rjeđe i sa većim poteškoćama stizala u aprovizaciju i bilo je sve manje. Čim je u aprovizaciju došlo brašno odmah se razgrabilo, a šećer i mast su postali vrlo tražena roba. Čitava trgovina postaje vezana uz centrale. I dalje nije bio vezan jedino kupus i krumpir što je omogućilo Šandoru Aleksandru da uspješno i dalje vodi pučku kuhinju "Prehrana" u Zagrebu.

Kupnjom i nakupom bavile su se pak i brojne nedržavne ustanove pod različitim imenima. Tako je ban Ivan Skerletz izvijestio 15. siječnja 1917. da na području Hrvatske djeluju: 1. Ugarska i austrijska centrala za pamuk; 2. D. d. za ratne plodine u Budimpešti a iste poslove obavlja u Hrvatskoj Zemaljska opskrba d.d.; 3. Centrala za kovine; 4. Centrala za kožu; 5. Centrala za vunu; 6. Centrala za konoplju; 7. Centrala za laneni obrt; 8. Centrala za slador; 9. Centrala za industriju ulja i masti; 10. Centrala za vađenje i prometanje kukuruze klice i proizvodanje kukuruznog ulja; 11. Centrala za kavu; 12. Centrala za šljive; 13. Centrala za kosti; 14. Centrala za škrob; 15. Centrala za mekinje za ishranu marve; 16. Središnjica za devize; 17. Centrala za novinski papir; 18. Društvo za proizvodnju terpentina, 19. Druge organizacije za nakup proizvoda.⁵¹

Stjepan Radić je tražio 15. siječnja 1917. da se seljacima otkupne svinje za prehrambeni ured u Beču plaćaju po cijenama koje važe u Austriji, a odgovor je vlade bio da su svinje iz Hrvatske ispod 180 kilograma i da su mnoge zaražene slinavkom, pa da je i postojeći otkup rizičan.⁵² Tomo Jalžabetić kritizirao je davanje koncesije za otkup djetelinskog sjemena Središnjoj svezi hrvatskih

⁵⁰ M. KOLAR, *Briga Hrvatske za gladnu djecu*. 30-54; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Briga Podravine za djecu*. 130-157.

⁵¹ HDA, Šurmin, kut. 2, br. 206. Obavijest Odjela narodnog gospodarstva pod br. IV-219-17 Saboru koje centrale djeluju u Hrvatskoj i Slavoniji sredinom siječnja 1917. Kasnije je osnovano još nekoliko centrala kao što su Centrala za sjeme, Centrala za ugljen, Centrala za petrolej pa možemo reći da je čitava trgovina bila umrežena..

⁵² B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 158.; HDA, Šurmin, kut. 2, br. 205. - Prešni prijedlog S. Radića.

seljačkih zadruga pri Agrarnoj banci, smatrajući da je koncesiju trebalo dati seljačkim zadrugama, jer su seljačke zadruge u stanju uspješno obaviti taj posao.⁵³ Sve se više počinje govoriti o korupciji u prometovanju roba, a Radić ističe da bi rad u aprovizacijama trebao biti "častan a ne unosan posao."⁵⁴ Na napad novinara i političara Ivana Peršića da ljudi i u okolici Zagreba umiru od gladi, ban Skerletz je to negirao.

Gospodarska pitanja izazvala su silnu netrpeljivost prema banu i to je dovelo do promjene vlade. Bana Ivana Skerletza zamjenjuje u lipnju 1917. dr. Antun Mihalovich koji obavlja ovu funkciju do polovice siječnja 1919. godine.⁵⁵ Sada se prvi puta zapaža jača intervencija države na polju gospodarstva. Dopušteno je sindikalno organiziranje svih vrsta tvorničkih radnika u Općem radničkom savezu, a ukinuta je i zabrana sastajanja. Popustila je ona prestroga stega kojom je ban Skerletz vodio državu. To je iskoristio Stjepan Radić koji upozorava tijekom cijele godine da najširi slojevi naroda gube vjeru u državu koja nije u stanju brinuti se o njegovim najosnovnijim potrebama tj. prehrani.⁵⁶ Sada su osnovane i hrvatske centrale koje su se bavile hranom. No bilo je malo ljudi koji bi se mogli brzo uključiti u ovaj posao zbog nedostatka kapitala a i znanja i veza pa se ranija praksa bogaćenja male skupine trgovaca koji su se uključivali i u industrijalizaciju nastavila. Stjepan Radić je Hafnerovu trgovinu svinjama nazvao u Saboru "divljom" tražeći da Sabor utvrdi otkupne cijene, te da se eliminiira monopolski položaj nekih izvoznika, pa i Hafner koji je "haračio" Podravinom.⁵⁷ Radić potiče Zemaljsku vladu na radikalnije odluke nazvavši rad Četvrtog narodnog gospodarskog odjela Zemaljske vlade "bezidejnim i pogubnim".⁵⁸

No i nakon djelomične reorganizacije bilo je mnoštvo nepravilnosti. Bogataši su i dalje bili privilegirani, a sirotinja je padala sve dublje u bijedu, pa su se Saboru počele podnositi i interpelacije o radničkim problemima i pitanjima. No štrajkova nije bilo jer je radništvo bilo u radnoj obavezi, pa bi svaki štrajkaški istup rezultirao trenutnim slanjem štrajkaša na ratište. Trpjelo se i šutjelo, iako je raskorak između plaća i cijena hrane bivao sve veći, praćen sve većom nestašicom hrane u četvrtoj godini rata.

U časopisu *Hrvatska njiva* koji počinje izlaziti 1917. godine mnogo je članaka o gospodarstvu, socijalnoj politici ali i prehrani. Odluka da se posije ne izdvajaju kod meljave iz brašna naišla je na veliko protivljenje.⁵⁹ Stanje u prehrani sve se češće naziva anarhičnim.⁶⁰ Kritike postaju sve oštrije, pa se na primjerima dokazuje da je stanje prehrane strašno, te da nepodopštine u aprovizaciji dovode i do smrti od gladi.⁶¹ Spominje se sve veća nesigurnost osoba i imetka na selu, pa se bogatiji trgovci povlače u gradove gdje ih je štitila uprava ali i žandarmerija.⁶²

Izmjena ljudi u Zemaljskoj vladi očekivala se s velikim nadama i mislilo se da će članovi nekadanje Hrvatsko-srpske koalicije pokazati svoju sposobnost uređenja gospodarstva. Dr. Đuro Šurmin preuzima mnoge važne funkcije, povezan s Hrvatsko-srpskom koalicijom, pa se sve češće spominje demokracija, iako se zapravo radilo i dalje o vladavini manjine nad većinom. Stoga su i očekivane promjene izostale a narod je postajao sve nestrpljiviji.⁶³ Kako bi se narod umirio

⁵³ B. BOBAN, *Stjepan Radić* 158.

⁵⁴ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 159.

⁵⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, O političkom opredjeljivanju i djelovanju bana Antuna Mihalovića, 171-184.

⁵⁶ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 131.

⁵⁷ B. BOBAN, *Stjepan Radić*, 156.

⁵⁸ *Zapisnici Hrvatskog sabora*, 1913-1918., IV, 391-397.

⁵⁹ Jovan HADŽI, "Važno pitanje prehrane", *Hrvatska njiva*, 1917, 36, 6. XI. 1917, str. 645.; NIKIAS, "Opskrba posijama", *Hrvatska njiva*, 1917, 28, 11. IX. str.499.

⁶⁰ NIKIAS, "Protiv anarhije u narodnoj prehrani", *Hrvatska njiva*, 1917, 3-8, 20. XI. 1917, str. 680.

⁶¹ Juraj DEMETROVIĆ, "Nadzornici prehrane", *Hrvatska njiva*, 1917, br. 2, 12. III. 1917. str. 36.

⁶² Dr. Antun HEINZ, "Nesigurnost osoba i imetka na selu," *Hrvatska njiva*, 1917, 5, 2. IV. 1917, str. 85.

⁶³ NIKIAS, "Prehrana našeg naroda", *Hrvatska njiva*, 1917, br. 30, 25. IX., str. 528.

proveden je 1917. popis stoke iz kojeg se vidjelo da je broj stoke u svim krajevima znatno opao.⁶⁴ Usprkos svih napora stanje u privredi je i dalje sve lošije.⁶⁵ Provedena je i reorganizacija vladinog Narodno-gospodarskog odjela koji se bavio poljoprivredom.⁶⁶

U Koprivnici je redarstveni povjerenik još uvijek Huzjak. On sumnjiči i kotarskog predsjednika Josipa Margetića kao i odvjetnika i bilježnika dr. Edu Dorčića da su skloni internicima francuske narodnosti, te da im dozvoljavaju slobodno kretanje gradom.⁶⁷

No logor za internirce bio je prevelik teret te ga se vlada nastoji što prije riješiti i poslati internirce u njihova ranija mjesta življenja kako bi organizirali trgovinu i uslužne djelatnosti te oživili poljoprivredu. Logor za internirce u Koprivnici bio je najočitiiji dokaz nepravilnosti s raspodjelom hrane i drugog materijala dobivenog od švicarskog Crvenog križa.⁶⁸ No tek prije raspuštanja tog logora počele su se provoditi istrage u kojoj je znatnu ulogu imao dr. Mavro V. Gojković koji se okomio

na upravne činovnike optužujući čak i velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije Ladislava Labaša Blaškovečkog za umiješanost u švercanje hranom prema Zagrebu gdje su čak i obitelji činovnika u vladi oskudijevale s hranom, pa su na taj nelegalni način došle do hrane.⁶⁹ Raspuštanje logora olakšalo je stanje prehrane stanovništva u Koprivnici, iako je dakako još uvijek bilo velikih poteškoća u opskrbi hranom, a nedostajalo je posve šećera i nekih drugih artikala.

Slaba obrada zemlje s podbačajem prinosa dovodi do nestašice hrane, osobito masti, brašna, mesa i šećera i u Podravini, pri čemu dakako Zemaljska vlada nije ni pomišljala da pomogne ovom kraju boljom kontrolom proizvodnje i raspodjele, pa je izbijanje afere oko vođenja ekonomije taborišta zaintrigiralo vlasti tek u 1918. godini kada su na vlast došli javni ili tajni simpatizeri Hrvatsko-srpske koalicije. Cijene počinju rasti a novac devalvira i kovnica novca počinje tiskati krune koje svakodnevno gube na vrijednosti. Zbog naglo rastućih cijena industrijske robe zavladao je po selima panika i poljoprivredni proizvodi se više uopće ne nude na slobodnom tržištu, već postaju predmet špekulacije trgovaca i to onih koji su se povezali s ljudima na vlasti.

Verešova karikatura sve jače gladi na prijelazu iz 1917. u 1918. godinu (*Ilustrovani list*, 52, 29. XII. 1917.)

⁶⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Podaci iz prvog svjetskog rata na kretanje stanovništva i stočarstva na području Hrvatske i Slavonije". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 24, 1991., 41-45.; NIKIAS, "Hrvatsko slavonska zemaljska centrala za promet stokom", *Hrvatska njiva*, 1917, 33, 17. X. str. 590.

⁶⁵ NIKIAS, "Socijalna politika hrvatske vlade", *Hrvatska njiva*, 1917, 33, 17. X., str. 587.

⁶⁶ Na čelo odjela je došao zagorski veleposjednik Rauer.

⁶⁷ HDA, zbirka YYI, 1/40 - prijava da se i polovicom 1917. Ernest Delbes slobodno kreće gradom i da se često vidi u društvu ljekarnika Derančina koji je volio govoriti francuski.

⁶⁸ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, E. WAGNER, Logor za internirce u Žlebiću, 170-176.

⁶⁹ Gojković, poslan od Zemaljske vlade u kontrolu rada taborišta ustanovio je više nepravilnosti u Koprivnici, te je to imalo za posljedicu da je Labaš na zahtjev Svetozara Pribičevića uklonjen s položaja, ali su nakon deset godina Bjelovarčani ipak dali povjerenje Labašu i izabrali ga za svog gradonačelnika. Labaš je rođen u Ludbregu 1857. godine. (HDA, Personalni dosjei Banovine Hrvatske, 9264.).

7.

1918. Iako se mislio da će rat završiti 1917. nakon što je u Rusiji došlo do revolucije i sklopljen Brest-Litovski mir početkom 1918. nakon dugog odlaganja, to kao da je nahranilo rat novim snagama i 1918. pozicioni dugotrajni ratovi na zapadu i jugu i dalje svakodnevno uzimaju goleme žrtve u ljudima i materijalnim dobrima. Ipak ratišta se drže do rujna kada je došlo do potpunog sloma zapadne fronte i do probijanja solunskog fronta, do raspada vojnog sustava i do brzih političko-socijalnih promjena.⁷⁰ Uzrok ovog raspada nije uglavnom vojni već što pozadina više nije mogla opskrbljivati front.

Prehrana u Hrvatskoj 1918. bila je slaba, osobito za one koji su živjeli od državne službe ili fizičkog rada. Propisima vlast je pokušavala zadržati kontrolu kretanja cijena u svojim rukama, pa je Zemaljska vlada načelno propisivala cijene, koje su onda gradovi mogli ponešto korigirati, čime je priznata raznolikost situacije u pojedinim dijelovima zemlje.

1918. označava kraj organiziranog zbrinjavanja prehrane stanovništva u gradovima. Sve postaje stihijski. Svaki se brine za sebe. Počinje zapinjati i željeznički promet zbog nestašice vagona. Zeleni kadar pljačka trgovce i župnike po manjim mjestima, a sve je brojniji jer je popunjavan s dezerterima s ratišta koji se, nakon što su dobili nekoliko dana dopusta, više ne vraćaju natrag u svoje vojne jedinice koje pate od nestašice hrane, odjeće i obuće još i više nego stanovništvo u selima koja nisu bila zahvaćena ratom. Oružane pljačke zelenog kadra koji ima i dezerterske, ali i boljševičke i jugoslavenske tendencije, činile su trgovinu i promet toliko nesigurnima da pojedini dijelovi ispadaju iz sistema opskrbe. To se osobito odnosi na područje oko Ludbrega, dok je u Koprivnici bilo nešto više reda, zahvaljujući gradskoj policiji i žandarmeriji, te su se u nju sklanjali i ugroženi trgovci iz okolnog područja.

Zemaljska vlada polovicom 1918. nije više bila u stanju kontrolirati opskrbu. U rujnu 1918. održan je sastanak gradonačelnika hrvatskih gradova, te je zaključeno da se gradovi moraju sami pobrinuti za sve svoje potrebe.⁷¹ To je bio signal za uzbunu. U Koprivnici Gradsko poglavarstvo preuzima evidenciju, ali ne i kontrolu cijena, jer po kontroliranim cijenama se ništa više nije moglo kupiti te je jedino slobodno raspolagane hranom izvlačilo na tržnicu nešto hrane. Kruna i dalje svakodnevno gubi na važnosti a cijene svemu silno rastu.

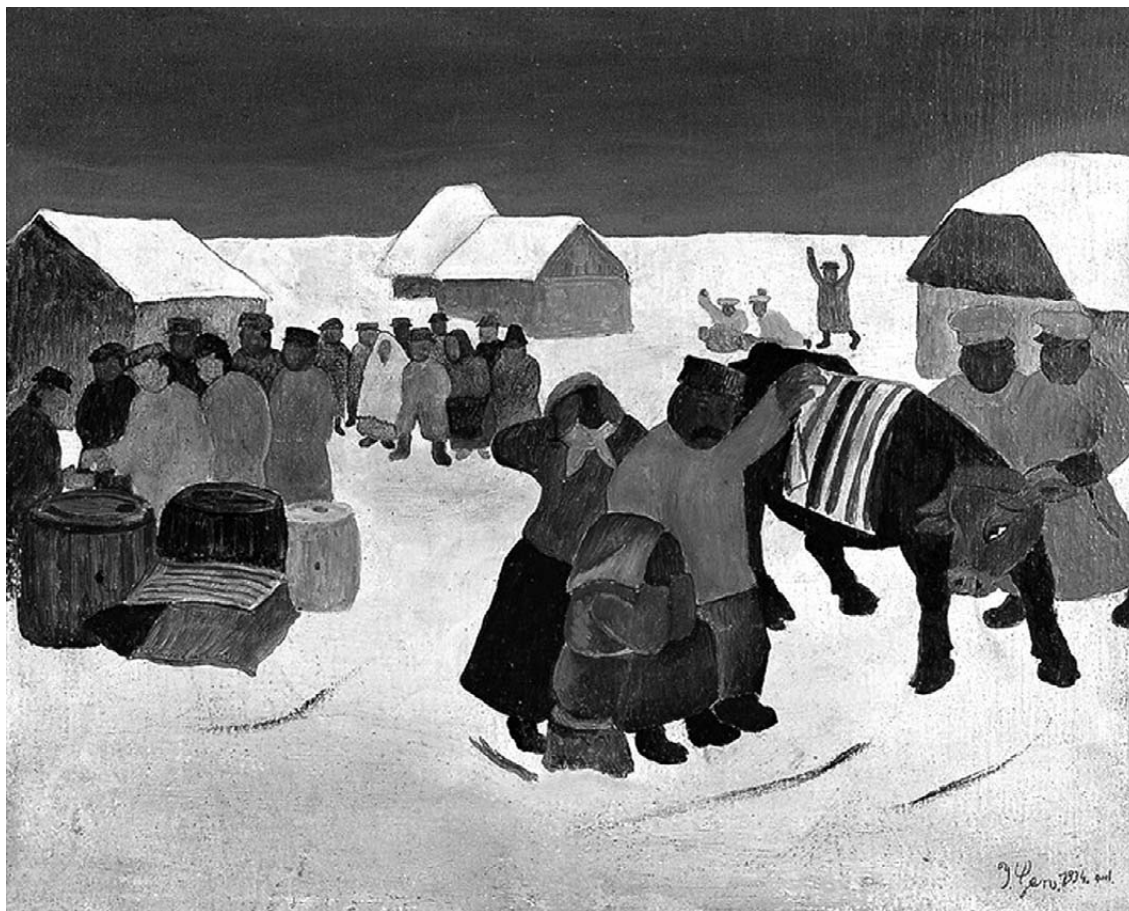
Neovisna država Slovenaca, Hrvata i Srba proglašena je 19. listopada 1918., i vlast u Hrvatskoj i Slavoniji je polako prešla, zbog suradnje bana Antuna Mihalovicha, na bivše članove Hrvatsko-srpske koalicije, te su o tome obaviještene od Predsjedništva Narodnog vijeća SHS već 3. studenog 1918. i vlade u Washingtonu, Londonu, Parizu i Rimu kao i Jugoslavenski odbor u Ženevi.⁷² Ova obavijest je očito stigla do nadležnih i već 4. studenog 1918. diplomatski predstavnici neutralnih država u Beču zamolili su pomoć Narodnog vijeća SHS u Zagrebu moleći hranu za gladno stanovništvo Beča.⁷³ Podravina je dobrim dijelom hranila i Zagreb i Primorje, dok je funkcionirao željeznički promet, ali je bilo nekoliko trgovaca koji su se zainteresirali za nove mogućnosti zarade. No krajem 1918. prometne veze su se počele lomiti, a 9. studenog 1918. raspao se je čitav željeznički sustav, jer su Mađari počeli povlačiti i svoje vagone i svoje osoblje u Mađarsku, koji su se u Hrvatskoj osjećali ugroženi.

⁷⁰ M. KOLAR, Prehrana u Hrvatskoj u 1918. godini, Zbornik Matice Hrvatske 1918. u hrvatskoj povijesti, Zagreb, 2008.

⁷¹ "Sastanak načelnika hrvatskih gradova", *Hrv. Lloyd*, 30, VIII. 1918.

⁷² *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 180.

⁷³ HDA, Narodno vijeće, (dalje NV), kut. 2, br. 131 od 7. XI. 1918.

"Rekvizicija", Ivan Generalić, ulje na platnu

Neprilike s prehranom se i dalje nastavljaju i u Koprivnici. Koprivnički profesor Luka Golub predložio je osnivanje Povjerenstva za ispitivanje porijekla imovine ratnih bogataša, tražeći i istragu protiv predstavnika vlasti za loše postupanje s narodom.⁷⁴ Tako je i Pero Magdić na varaždinskom gradskom posjedu Hrašćica osnovao D.d. za tovljenje svinja i promet suhomesnate robe, koje je držalo i 60 krava muzara. Međutim umjesto da olakšaju prehranu svojeg stanovništva društvo se bavilo izvozom hrane u Austriju. Društvo je raspušteno 26. prosinca 1920. te nikada nije provedena istraga o malverzacijama, iako se navodi da je upravo poslovanje ovog društva krivo za pobunu puka u Varaždinu u kojem je sudjelovala i Gizela Blažaić.⁷⁵ Ubrzo su zaredala premještanja i otpuštanja nepoćudnih činovnika. To je kasnije poprimilo za vrijeme demokrate Svetozara Pribičevića ogromne razmjere. Umirovljen je i veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije Ladislav Labaš na zahtjev Povjerenika za unutrašnje poslove Svetozara Pribičevića, iako je on kao županijski povjerenik tijekom rata bio vrlo kvalitetan.⁷⁶ Naredbu Narodnog vijeća Države SHS da se cijene živežnih namirnica moraju vratiti na predratnu razinu uz primjerenu povišicu nitko nije poštivao.⁷⁷ Šećer nitko nije vidio već više mjeseci, a onda su počele stizati

⁷⁴ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo, opći spisi, br. 131 od 7. XI. 1918.

⁷⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva Varaždina" *Varaždinski zbornik. 1181.-1981.*, Varaždin, 1983., 565.

⁷⁶ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo, opći spisi, br. 329, 20. XI. 1918.

⁷⁷ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo, opći spisi, br. 308, 19. XI. 1918.

male količine iz Masarykove Čehoslovačke države koja nije gubila vrijeme već se bacila na proizvodnju.

Kronična pothranjenost i nebriga za zdravstvenu zaštitu puka u cijeloj Europi izazvala je nebranjeni nalet španjolskoj gripi.⁷⁸ Nitko ne želi održavanje postojećeg stanja ali ni uspostavu prijeratnog te se traže radikalne promjene. Nesigurnost su povećavale i kolone vojnika koji su se vraćali iz Rusije i drugih frontova i koji su bili boljševizirani, unezvereni, emocionalno poremećeni i osjetljivi.⁷⁹ U borbi za preživljavanje svatko se svakoga boji da mu ne ugrozi život. I vojnici koji su se vraćali s juga na sjever u svoje matične zemlje često su i sami bili izloženi pljački.⁸⁰ To je i bio razlog da su se s radošću dočekao u Koprivnici odred srpskih vojnika koje je pozvalo u Hrvatsku Narodno vijeće SHS. Zaustavljen je željeznički promet prema Mađarskoj, što je još više otežalo odlazak mađarskih hönveda i austrijskih i čeških vojnika na sjever. Ni naš feldmaršal Svetozar Borojević ne može svoje vojnike iz talijanskog ratišta povući u Hrvatsku radi središnje prilika, jer je to Predsjedništvo Narodnog vijeća odbilo, pa je morao krenuti prema Štajerskoj nakon što mu se vojska osula na sve strane, a on sam sklonio u Klagenfurt gdje je bijedno živio do smrti. Prijeki sud, formiran još ranije, nastavlja s radom. No pljačke ne prestaju pa je ratno stanje u sjevernoj Hrvatskoj produženo sve do jeseni 1920. godine i pod novom državom. Kronično gladovanje i vojnika i stanovnika otežavaju smirivanje socijalnih prilika. Svatko misli samo na sebe. Vojnici pri prolazu pljačkaju trgovce, župnike a i bogatije zemljoposjednike. Činovnici bježe iz općina, jer gladni vojnici, a i zeleni kadar, ruše sve staro, okrivljujući Austro-ugarsku monarhiju za sve nevolje koje su zadesile njih i njihove obitelji.

Narodno vijeće posvećuje dosta veliku pažnju koprivničkom području i već 7. studenog 1918. Povjerenik za prehranu Narodnog vijeća SHS dr. Edo Marković u Zagrebu dostavlja Predsjedništvu Narodnog vijeća zapisnike sa sjednice održane 2. studenog u Odjelu za prehranu Zemaljske vlade u Zagrebu u predmetu manipulacije živežnih namirnica, prehrane vojske i meljave žita.⁸¹ Marković je otvoreno pozvao 5. studenog 1918. mađarsko narodno vijeće da pošalje hranu u mjesta koja leže na putu povlačenja vojnika kako bi se pljačka smanjila na minimum te da u tu opskrbu trebaju biti uključeni svi mjesni odbori Narodnog vijeća, napose u onim mjestima gdje je prestala funkcionirati politička uprava. Određeno je da se u graničnim mjestima, među kojima se našla i Koprivnica, postavi povjerenik upravne vlasti koji će kontrolirati otpremu roba preko granice. Zaključeno je da svaki domaći vojnik ima pravo na 500 grama kruha i 250 grama mesa i 10 grama masti te da će trošak te hrane nabavljene preko Centrala plaćati banke ili Zemaljska blagajna Hrvatske.⁸² S obzirom na malo područje koje je Narodno vijeće imalo pod svojom kontrolom najveća pažnja posvećena je Podravini, koja nije bila izložena takvim potresima kao u drugim krajevima, i odakle se nastojala hrana prošvercati prema Austriji i Beču, koji je molio

⁷⁸ Goran HUSINEC, "Odjeci epidemije "španjolske gripe" 1918. godine u hrvatskoj javnosti", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 38, Zagreb 2006. str. 227-242

⁷⁹ Dr. Nikola NIKOLIĆ, "Poriv gladi", *Sestrinska Riječ*, VI(1938), br. 9-12, 31. XII. 1938., 1-3.

⁸⁰ Tako je 11. studenog 1918. Ugarsko ratno ministarstvo u Budimpešti brzojavilo Predsjedništvu Narodnog vijeća u Zagrebu da su u Gyekeneyesu opljačkani vojnici. (HDA; NV, kut. 2, Predsjedništvo, opći spisi, br. 198, od 11. XI. 1918.)

⁸¹ *Narodno vijeće SHS*, . 389-391.; HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća br. 358 od 7. studenog 1918.

⁸² *Narodno vijeće SHS*, 391. Problem meljave žita trebalo je obraditi u točki 8. zapisnika od 3. studenog 1918. ali to nije učinjeno u *ovom dokumentu*, a predviđena je i distribucija ugljena do kojeg je također došlo pa ni mnogi mlinovi nisu mogli raditi što je opet aktiviralo rad vodenica na vodenim tokovima.

pomoć za prehranu svog stanovništva.⁸³ No budući da se pripremalo "ujedinjenje" velik dio akcije Narodnog vijeća usmjeren je na potpuno prekidanje svih veza s Mađarskom. To je išlo postepeno i na temelju dogovora o primirju, ali ne uvijek mirno i bez ekscesa.⁸⁴ U gotovo svim mjestima mijenjaju se narodni odbori i to tako da u njima vodstvo preuzimaju Napredni demokrati, dakle Pribičevićevi ljudi koji su bili skloni uklapanju Hrvatske u Kraljevstvo SHS pod vodstvom dinastije Karađorđevića. Tako je bilo i u Koprivnici gdje na čelo Narodnog vijeća dolazi dr. Devčić.⁸⁵ Određeno je formiranje novih prijekih sudova, ali je koprivnički prijeki sud još prije zvaničnog osnivanja osudio i 4. studenog 1918. smaknuo jednog čovjeka radi špekulacije, te se povjerenik za pravosuđe Zemaljske vlade Aleksandar Badaj požalio Narodnom vijeću.⁸⁶ Stjepan Radić je izoliran od Narodnog vijeća u Zagrebu, jer je njegovo mišljenje o osnivanju republike i upozorenje da ne treba ulaziti kao guske u maglu, već da treba dobro promisliti o ujedinjenju, bilo je protivno mišljenjima drugih članova koji su se zalagali za što brže ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom. Ovu izolaciju Radića zapazili su neki seljaci i Lav Krnić iz Gore kod Petrinje postavlja već 11. studenog 1918. upit zašto se Radić ne uključuje u Narodno vijeće, odnosno zašto Radiću nije dodijeljen određeni resor u vladi po mogućnosti onaj seljačkog gospodarstva.⁸⁷

8.

Zaključak. Koprivnica i Podravina bila je zahvaćena poteškoćama prehrane, kao i čitava Monarhija tijekom Prvog svjetskog rata. Ratni uvjeti i velik broj muškaraca poslan je na bojišnice, pa je domaća proizvodnja znatno smanjena. Ipak se u Podravini lakše preživljavalo uslijed rodnosti kraja i neprekinutih veza Koprivnice sa selima. Postojala je interesna i rodbinska povezanost Koprivnice i Đurđevca s okolnim selima i te su veze bile izražene i kroz dnevnu migraciju radne snage, ali još više kroz sajmove. Hrana se javno ili potajno dopremala u Koprivnicu i tu koristila za ishranu obitelji, rodbine ili se potajno prodavala.

Međutim paralelno s ovim u poslove s hranom uključuju se i upravni činovnici, većinom s obiteljima u Zagrebu, koji nastoje na ilegalan način osigurati prehranu svojih obitelji, a u takvoj situaciji vežu se uz njih i razni špekulanti- trgovci i agenti koji su iskoristili ove prilike te se počeli bogatili na račun naroda. Prisilna rekvizicija stoke i žita izaziva kod stanovništva silnu netrpeljivost, jer se rekvirirano slabo plaća ili se gotovo uopće ne plaća, a onda se s time špekulira, šalje potajno u Zagreb ili još i dalje prema Primorju. Nejednaka raspodjela postojećih resursa hrane

⁸³ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća br. 327 od 4. studenog 1918. Narodno vijeće u supotpisu Pribičević - Pavelić je odgovorilo na molbu diplomatskih predstavnika neutralnih država u Beču i papinskom nunciju Valfréu di Bonze da se tražena pomoć ne može pružiti jer ni stanovništvo nove države nema najnužnije. No trgovci Slovenije i Hrvatske vidjeli su tu velike mogućnosti za zaradu, pa dok nisu srpske vlasti preuzele potpunu kontrolu nad željezničkim prometom vezujući izvoz uz izvoznice, hrana se ipak pomalo otpremala na sjever. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Privredne veze između Austrije i sjeverne Hrvatske od 1918. do 1925. godine," *Historijski zbornik*, 45, 1992., 57-88.)

⁸⁴ HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća br. 450, 25. XI, 1918. Podjela željezničkog materijala između Hrvatske i Ugarske počela je već 19. studenog 1918. (HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća, 252 od 19. XI. 1918.). Koprivnicu su počeli napuštati mađarski željezničari a s njihovim odlaskom prekidaju se i prometne veze s Mađarskom. Ovaj proces je ušao u akutnu fazu kada su mađarski željezničari u Budimpešti napali direktora t.zv. jugoslavenskih željeznica Maširevića odbijajući da se novoj državi posude mađarski željeznički vagoni. (HDA, NV, kut. 2, Predsjedništvo Narodnog vijeća, 457, 3+24. XI. 1918.)

⁸⁵ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice. 25-28.

⁸⁶ *Narodno vijeće SHS*, 482.

⁸⁷ *Narodno vijeće SHS*, 485. Govorilo se da će Stjepan Radić biti povjerenik za prehranu ili gospodarstvo, ali to nikada nije provedeno već je Radić nakon kritike odluke o odlasku u Beograd morao pobjeći u Čehoslovačku, a po povratku je bio uhapšen.

stvara socijalnu napetost, i kada su sva četiri junaka apokalipse rat, glad, kuga, smrt počeli kositi iscrpljeno stanovništvo u zadnjoj godini rata bilo je očito da je glad nekoć tako mirno stanovništvo Podravine revolucionirala i narod je počeo priželjkivati promjenu režima nadajući se republici i boljem životu. Samo mali broj je priželjkivao kraljevinu pod dinastijom Karađorđevića.

Već od 1914. počinje znatna redukcija hrane, osobito u gradovima i kontrola prometa prehrambenim namirnicama uvećava se iz mjeseca u mjesec. Briga za ratište postaje prioritetna i čitav promet roba odvija se preko centrala koje su se nalazile umrežene u vojni sustav. Na kraju rata 1918. uz vezanu trgovinu pojavljuje se špekulacija i krijumčarenje hranom te bogaćenje pojedinaца dok je istovremeno znatan dio stanovništva gladan, pa čak i obrtnici koji nisu mogli doći do sirovina ili su bili poslani na frontu, a članovi njihovih obitelji nisu zbrinuti, jer je vlast smatrala da imaju minimum za preživljavanje. Prehrana postaje tijekom rata predmet saborskih diskusija ali i zadaća mnogih političara, pa se prehranom bavi i Stjepan Radić, dr. Đuro Šurmin, i dr. Vinko Krišković i Josip Šilović i mnoga društva od kojih posebno mjesto ima "Prehrana" iza koje stoji inventivna organizacija Šandora Aleksandera, koji kao sirovinu za svoju kuhinju koristi kupus i krumpir koji nisu bili pod kontrolom centrala, a koji tu hranu nabavlja dobrim dijelom u Podravini jer je u Koprivnici otvorio veliku uljaru. Za građansko stanovništvo osniva se i u Koprivnici aprovizacija, ali ona gotovo da i nema robe za prodaju, te se čitav aprovizacioni postupak Gradskog poglavarstva svodi na utvrđivanje cijena najvažnije hrane.

Podravina je dakle postala cjelovit pojam u okviru Hrvatske, odijeljen od Slavonije upravo tijekom Prvog svjetskog rata. Još jednom se pokazalo da hrana igra odlučujuću ulogu u izbijanju ali i završavanju ratova, i da je život ne samo na područjima zahvaćenima ratom već i u pozadini bio vrlo težak, jer se traži od sela više nego što narod može dati. To je znao i Stjepan Radić koji je često i rado dolazio u Podravinu, i gdje je narod, iako Radić nije bio Podravec, masovno pristajao uz njega, jer je ponudio opciju sloge i sretnijeg doma.

SUMMARY

During WWI, Koprivnica and Podravina were among the most important producers of food in Croatia. Through immense pressure, the government exploited all the resources of Podravina, from live military force and the work of its hardworking people, right up to the position of Koprivnica outside of wartime events which enabled the placement of children in this region. Podravina gave even more than it should have, and assisted in feeding Zagreb, but also Rijeka where flour from Podravina mills was sent, and in this time strengthened the link between Koprivnica and Rijeka. However the changes that engulfed Podravina during WWI were great. Many tradespeople closed down while many traders became rich from speculations with food. It was very difficult to live in villages because work on the land and with livestock was left to the women, the elderly and children, and then the villages were also devastated by the Spanish flu, and by the end of 1918 the people were tired of war, hunger and disease. This work deals with the problem of nutrition and the great contribution of Podravina which in this period begins to be treated as an economic entity. Of course, the problem was connected with many other aspects of war, but in everything we can conclude that Podravina gave a significant contribution to the survival of the non-agrarian population in WWI, mostly to the detriment of the village populations which came out of the war, impoverished, without livestock and without many of its sons.